

H. Vallikivi. Riigikohtunike ametisse
nimetamise reeglid ja praktika 1919–1940. –
Riigiõiguse aastaraamat 3/2022, lk 92–131.

Riigikohtunike ametisse nimetamise reeglid ja praktika 1919–1940

HANNES VALLIKIVI

Kokkuvõte. Artiklis käsitletakse Riigikohtu moodustamise aluseks olnud õigusaktide kujunemist ja nende rakendamist riigikohtunike ametisse nimetamisel. Aastatel 1919–1933 nimetas Eesti kõrgeima kohtu esimehe ja liikmed ametisse seadusandja (alguses Asutav Kogu, hiljem Riigikogu). Riigikogule esitas kandidaadid enamasti Riigikohtu üldkogu – alguses üks või kaks, hiljem Riigikogu nõudmisel vähemalt kaks kandidaati kohale. Alates 1934. aastast nimetas riigikohtunikud ametisse riigipea, kes oli seotud Riigikohtu üldkogu esitatud kahe, uue kohtute-seadustiku jõustumise järel 1938. aastal kolme kandidaadiga. Nimetamise korrast peeti üldiselt kinni ja riigikohtunike ametisse nimetamine ei olnud märkimisväärselt politiseeritud. Esimesel tosinal aastal otsis Riigikohus uusi liikmeid sihtotsinguga ja oli raskustes sobivate soovijate leidmisega. 1930. aastate keskpaigast alates korraldati avalikud konkursid, mis muutusid aasta-aastalt üha osavõtjaterohkemaks.

Märksõnad: Eesti õiguse ajalugu, põhiseadus, kohtute sõltumatus, kohtunike ametisse nimetamine, Riigikohus

Õigusriigi üks peamisi eeldusi on erapooletu õigusemõistmine, mida toimetab sõltumatu kohtuvõim. Euroopa Nõukogu ja Euroopa Inimõiguste Kohus, viimastel aastatel ka Euroopa Kohus on sõnastanud mitu kohtute välise sõltumatuse kriteeriumit. Need on muu hulgas kohtunike ametisse nimetamise selgete reeglite olemasolu ja nende reeglite järgimine, kandidaatide valimine objektiivsete kriteeriumite alusel kohtuvõimu enese või muu apoliitilise organi poolt (tänapäeval on selleks sageli kohtute haldusnõukogu), esitatud kandidaatide siduvus ametisse nimetajale, kohtunike ametisse nimetamine tähtajatult või kindla pensionieani ning kohtunike ametist tagandamatus.¹

¹ Vt nt Veneetsia komisjoni arvamus nr 403/2006. Arvutivõrgus: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD\(2007\)028.aspx](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD(2007)028.aspx) (29.11.2022); Euroopa Nõukogu Ministrite

Eriti oluline on riigi kõrgemate kohtute sõltumatus ja erapooletus, sest nemad langetavad lõplikke kohtuotsuseid, tõlgendavad põhiseadust ja sageli osalevad ülejäänud kohtunikukonna kujundamises. Samas on kõrgemate kohtute kohtunike nimetamisel poliitilise mõju välistamine keerulisem või isegi võimatu. Kohtunik-kond ei tohi olla kinnine kast, mistõttu kohtuvõim ei saa end ainult ise kujundada. Kohtuvõimu legitimeerib ka teiste võimuharude tasakaalustatud osalemine kohtute komplekteerimises.

Tänapäeva Eesti Vabariigis nimetab riigikohtunikud ametisse Riigikogu. Riigikohtu esimehe kandidaadi esitab Riigikogule Vabariigi President ja kohtu liikmete kandidaadid esitab Riigikohtu esimees (PS § 150). Igale vabale riigi-kohtuniku kohale esitatakse üks kandidaat. Seadus täpsustab, et enne riigi-kohtuniku kandidaadi esitamist kuulab Riigikohtu esimees ära Riigikohtu üld-kogu ja kohtute haldamise nõukoja arvamused, kuid ta ei ole nende arvamustega seotud.² Seega on kehtivas õiguskorras Riigikohtu koosseisu kujundamisel määrav roll Riigikohtu esimehel.

Kohtute politiseerimine ja ebaseaduslik mõjutamine on Euroopa Liidus aktuaalne teema eelkõige seoses Poola ja Ungari valitsuse väidetava sekkumisega kohtunike nimetamisse ja kohtunikke puudutavatesse distsiplinaarmenetlustesse. Sel taustal on põhjust uurida Eesti ajaloolist kogemust Riigikohtu koosseisu kujundamisel. Liiati on kõlanud väiteid, et vähemalt Eesti valitsemise autori-taarsel perioodil sekkus täitevvõim kohtute komplekteerimisse lubamatult.³

Komitee soovitus Rec(2010)12. Arvutivõrgus: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805afb78 (29.11.2022). Ülevaated kohtupraktikast: R. Manko. Council of Europe standards on judicial independence. – PE 690.623 (mai 2021). Arvuti-võrgus: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690623/EPRS_BRI\(2021\)690623_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690623/EPRS_BRI(2021)690623_EN.pdf) (29.11.2022); R. Manko. European Court of Justice case law on judicial independence. – PE 696.173 (juuli 2021). Arvutivõrgus: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/696173/EPRS_BRI\(2021\)696173_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/696173/EPRS_BRI(2021)696173_EN.pdf) (29.11.2022).

² Kohtute seaduse § 55 lg 4. – P. Pikamäe (toim.). Kohtute seadus. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn 2018, lk 274.

³ Vihjeid sellele, et aastatel 1934–1940 kohtunikke ametisse nimetanud Konstantin Päts mõjutas kohtunikukandidaatide ülesseadmist ja läks nimetamisel mööda kehtivast korrast, on teinud toonane kohtuminister ja prokurör Johan Müller. Vt V. Kures. Seitsme lukuga suletud raamat. I köide: Voldemar Kurese päevaraamat ja kirjad aastatest 1918–1950. Tartu 2006, lk 358–359; I. Raamot. Mälestused. Tallinn 2013, lk 406. Ajaloolane Toomas Anepaio on allikale viitamata väitnud, et Konstantin Päts kirjutas nii mõnigi kord otseselt ette, keda tuleb talle soovitada. T. Anepaio. Eesti Vabariigi Riigikohus. – T. Anepaio (koost.). Riigi-kohus: Otsuste valikkogumik 1920–1940. Tartu 1999, lk 11.

Artiklis uuritakse, milline oli riigikohtunike ametisse nimetamise kord alates Riigikohtu moodustamisest 1919. aastal kuni Eesti annekteerimiseni 1940. aastal toona kehtinud põhiseaduste ja seaduste alusel, kuidas kujunesid vastavad õigusnormid ja kas norme praktikas järgiti. Artikli koostamisel toetuti peamiselt Riigi Teatajas avaldatud õigusaktidele, Asutava Kogu, Riigikogu ja Rahvuskogu trükitud stenogrammidele ning Rahvusarhiivi Asutava Kogu (ERA.15), Riigikogu (ERA.80) ja Rahvuskogu (ERA.77) fondides talletatud põhiseaduste väljatöötamise, Riigikogu fondis sisalduvatele riigikohtunike ametisse nimetamise ning Riigikohtu fondis (ERA.1356) säilinud kohtunikukonkursside materjalidele. Kaasaegsete õigusteadlaste ja poliitikute arvamused kajastavad juriidilises ajakirjas *Õigus* ning ajakirjanduses avaldatud artiklid.

Riigikohtunike ametisse nimetamise korda ja praktikat kahe maailmasõja vahel on seni põhjalikumalt uurinud Toomas Anepaio.⁴ Riigikohtu tegevuse õigusliku baasi kujunemist ja Riigikohtu esimese koosseisu valimist on detailselt kirjeldanud Uno Lõhmus.⁵ Hannes Vallikivi, ka koos Uno Lõhmusega, on varem käsitlenud kohtute moodustamise põhiseaduslikke aluseid ja kohtunikkonna kujunemist aastatel 1934–1940.⁶

Riigikohtunike ametisse nimetamise kord enne 1920. aasta põhiseaduse jõustumist

Kõige esimene riigikohtunike ametisse nimetamise kord sisaldus Kõrgema Riigikohtu seaduses, mille Ajutine Valitsus võttis vastu veel enne Asutava Kogu valimisi.⁷ Kõrgema Riigikohtu esimehe, abiesimehed ja kohtunikud pidi määrama Ajutine Valitsus kohtuministri ettepanekul (§ 2). Kohtu moodustamiseni selle

⁴ T. Anepaio. Eesti Vabariigi Riigikohus. 1. osa. – Eesti Jurist 1994/4, lk 26–33; T. Anepaio. Eesti Vabariigi Riigikohus. 2. osa. – Eesti Jurist 1994/5, lk 3–9; T. Anepaio. Eesti Vabariigi Riigikohus (viide 3); T. Anepaio. Kohtunikud, kohtu-uurijad ja prokurörid 1918–1940: Biograafiline leksikon. Tartu 2017.

⁵ U. Lõhmus. Riigikohtu sünd. Esimeste liikmete ja esimehe valimine. – Juridica 2022/6, lk 434–441.

⁶ H. Vallikivi. Juristide liikumine advokatuuri, prokuratuuri ja kohtunikkonna vahel 1930. aastate teise poole Eesti Vabariigis. – Juridica 2014/3, lk 244–259; H. Vallikivi. Kohtunike valiku kriteeriumid Eesti Vabariigis 1934–1940. – Ajalooline Ajakiri 2017/2–3, lk 363–399. Arvutivõrgus: <https://doi.org/10.12697/AA.2017.2-3.07> (29.11.2022); U. Lõhmus, H. Vallikivi. Lisandusi põhiseaduslikkuse järelevalve sünniloole Eestis. – Juridica 2020/6, lk 451–464.

⁷ Ajutise Valitsuse poolt 01.04.1919 vastu võetud Kõrgema Riigikohtu seadu. – RT 09.04.1919, 22, 55.

seaduse alusel siiski ei jõutud. 1919. aasta jüripäeval kokku tulnud Asutav Kogu võttis ühe esimese seadusena vastu valitsemise ajutise korra,⁸ milles sätestati, et Riigikohtu liikmed valib Asutav Kogu (§ 11 p d). Valitsemise ajutine kord kehtis põhiseaduse täieliku jõustumiseni 1920. aasta 21. detsembril.

1919. aasta suvel sündis kohtuministeeriumis Riigikohtu asutamise seaduse eelnõu, mis esitati septembri alguses Asutavale Kogule.⁹ Eelnõu järgi pidi Asutav Kogu valima riigikohtunikud kandidaatide seast, kelle esitas kohtuminister Vabariigi Valitsuse kaudu (p 2). Kandidaatideks võisid olla kõrgema juriidilise haridusega isikud, kel vähemalt kümme aastat praktikat kohtus, sh advokaadina (samas). Asutava Kogu seadusandlikus komisjonis kustutati see osa sättest, mis nägi ette täitevvõimu initsiatiivi kandidaatide esitamisel.¹⁰ Kustutamise põhjus protokollist ei selgu, kuid arvatavasti nähti täitevvõimu poolt kandidaatide esitamises Asutava Kogu õiguste piiramist. Eelnõu teisel lugemisel Asutava Kogu täiskogus tegi rahvaerakondlasest vandeadvokaat Kaarel Parts ettepaneku saata eelnõu põhiseaduskomisjoni, et kavandatav Riigikohtu korraldus oleks kooskõlas tulevase põhiseadusega. Samal koosolekul kandis Parts ette 12 punkti Riigikohtu korralduse kohta sooviga, et komisjon arvestaks neid aruteludes. Punktide sisu ei ole kahjuks protokollitud. Partsi toetasid Eesti Tööerakonna saadik Ado Anderkopp ja seadusandliku komisjoni ettekandja Tõnis Kalbus ning eelnõu saadetigi arutamiseks põhiseaduskomisjoni.¹¹

Partsi 12 punkti olid tõenäoliselt kujunenud põhiseaduse esimese projekti koostamise käigus. Põhiseaduse kohtuvõimu peatükiga tegeles 1919. aasta juulis moodustatud Asutava Kogu põhiseaduskomisjoni alamkomisjon. Alamkomisjoni liikmeteks valiti Kaarel Parts, sotsiaaldemokraadid Emma Asson ja August Rei ning tööerakondlased Tõnis Kalbus ja Lui Olesk,¹² kuid juba augustis olid alamkomisjonist lahkunud Asson ja Eesti Vabariigi prokuröriks nimetatud Olesk. Kuna Asutava Kogu esimees Rei osales põhiseaduskomisjoni töös üldse harva,

⁸ Asutava Kogu poolt 04.06.1919 vastu võetud Eesti Vabariigi valitsemise ajutine kord. – RT 09.07.1919, 44, 91.

⁹ Kohtuminister Jüri Jaaksoni 09.09.1919 kiri Asutava Kogu juhatusale. – RA, ERA.15.2.436, l 1. Korraldused Riigikohtu asutamise kohta. – Asutava Kogu II istungjärgu protokollide lisad, lisa nr 37, vrg 82–83.

¹⁰ Väljavõte seadusandliku komisjoni 17.09.1919 koosoleku protokollist. – RA, ERA.15.2.436, l 15. Vt ka T. Anepaio. Eesti Vabariigi Riigikohus. 1. osa (viide 4), lk 29.

¹¹ Asutava Kogu II istungjärgu protokoll nr 66, 30.09.1919, vrg 1811–1813.

¹² Põhiseaduskomisjoni protokollid nr 9, 10.07.1919, nr 10, 15.07.1919, ja nr 11, 22.07.1919. – RA, ERA.15.2.372, l 44, 49p ja 56.

võib eeldada, et tulevase põhiseaduse kohtuvõimu osa ettevalmistamisega tegelesid peamiselt Parts ja Kalbus.

Oktoobri alguses arutas põhiseaduskomisjon Riigikohtusse puutuvate sätete lisamist põhiseadusesse ning küsimust, kas tuleks koostada täiesti uus Riigikohtu seadus või täiendada valitsuse eelnõu. Otsustati paralleelselt põhiseaduse kohtuvõimu peatükiga välja töötada uus Riigikohtu seaduse eelnõu, milles võetakse arvesse nii Vene impeeriumi valitseva senati seaduse kui ka valitsuse esitatud eelnõu põhimõtteid. Parts kandis komisjonile ette oma Riigikohtu korralduse projekti. Niinimetatud Partsi projekti läbivaatamiseks valiti uus alamkomisjon, mille koosseisu kuulusid Parts ja Anderkopp ning koosolekul külalistena osalenud kohtuminister Jüri Jaakson ja vabariigi prokurör Olesk.¹³ Partsi projektis sisaldasid riigikohtunike valimise kohta järgmised põhimõtted: „10. Riigikohtu esimene koosseis valitakse kohtuministri ettepanekul Asutava Kogu poolt. Edaspidi täiendatakse tema sel teel, et rahvaesitus, s.o Asutav Kogu ehk seaduseandmis-koda riigikohtu liikmeid riigikohtu ja kohtuministri ühisel ettepanekul valib. Ettepanevad kandidaadid peavad õigusteadlise haridusega ja vähemalt 10 aastat kohtuametnikuna, õigusteaduskonna õppejõuna ehk advokaadina ametis olnud olema.“¹⁴

Uus alamkomisjon töötas Partsi teeside põhjal välja nii Riigikohtu seaduse uue eelnõu kui ka põhiseaduse kohtute peatüki projekti. Riigikohtu seaduse eelnõu läbis põhiseaduskomisjoni ja Asutava Kogu täiskogu menetluse vaid mõne nädalaga.¹⁵ Riigikohtunike ametisse nimetamist puudutasid eelnõus kaks sätet: Riigikohtu esimeheks ja liikmeteks võisid olla isikud, kes pärast kõrgema õigusteadusliku hariduse omandamist olid vähemalt kümme aastat töötanud kohtuniku või advokaadina, kusjuures Asutav Kogu võis teha neist nõuetest erandeid (§ 2). Riigikohtu esimese koosseisu volitused pidid kehtima kaks aastat, arvestades Riigikogu kokkutulemisest (§ 4). Riigikohus pidi määrama oma sisemise struktuuri ise. Üldkogu pidi valima igaks aastaks Riigikohtu abiesimehe, osakondade esimehed, otsustama osakondade suuruse ja selle üle, millises

¹³ Põhiseaduskomisjoni protokoll, 02.10.1919. – RA, ERA.15.2.373, 12 ja RA, ERA.15.2.414, 1 153.

¹⁴ Partsi eelnõu põhiseaduse kohtute alamkomisjonile. – RA, ERA.15.2.414, 1 132p.

¹⁵ Põhiseaduskomisjoni protokollid, 07.10.1919 ja 09.10.1919. – RA, ERA.15.2.414, 1 153–154. Asutava Kogu II istungjärgu protokollid nr 72, 14.10.1919, vrg 2084–2102, nr 73, 16.10.1919, vrg 2108–2112, ja nr 74, 17.10.1919, vrg 2166–2173. Asutava Kogu poolt 21.10.1919 vastu võetud Riigikohtu seadus – RT 01.11.1919, 82/83, 164. Riigikohtu seaduse menetlemise kohta vt ka U. Lõhmus, H. Vallikivi (viide 6), lk 455–456.

osakonnas kohtu liikmed tegutsevad (§ 3).¹⁶ Riigikohtu seadus kehtis kuni kohtute seadustiku jõustumiseni 1938. aasta aprillis.¹⁷

Riigikohtu seadus viitas kohtu osakondade pädevust ja menetluskorda reguleerides mitmes kohas Vene impeeriumi valitseva senati seadusele (§-d 1, 15, 17, 19 ja 20).¹⁸ Kuigi viitenormid ei puudutanud riigikohtunike ametisse-nimetamist, kehtisid Eesti territooriumil Vene valitseva senati seaduse ülejäänud sätted niivõrd, kuivõrd need ei olnud vastuolus Eesti oma seadustega. Neist ühe järgi juhul, kui senati osakonnas vabanes senaatori koht, arutas osakond oma üldkoosolekul, kes seadusele vastavatest isikutest võiks vabale kohale sobida, ning esitas vähemalt kaks nõusoleku andnud kandidaati Ajutisele Valitsusele (§ 7).¹⁹ Allpool näeme, et mõned aastad hiljem pidas Riigikohus seda normi riigi-kohtuniku kandidaatide ülesseadmisel asjakohaseks.²⁰

Riigikohtunike ametissenimetamised Eesti Vabariigi valitsemise ajutise korra kehtimisajal

Kohe pärast Riigikohtu seaduse vastuvõtmist asus Asutav Kogu valima Eesti kõrgeimaid kohtunikke. Kandidaatide ülesseadmist ei reguleerinud ei valitsemise ajutine kord ega muudki seadused. Kohtuminister Lui Olesk esitas kandidaatideks Asutava Kogu liikmed Kaarel Partsi ja teise rahvaerakondlase, samuti endise advokaadi Jaan Lõo, Tallinna-Haapsalu rahukogu abiesimehe Paul Beniko, Tallinna-Haapsalu rahukogu alalise liikme Roman Koemetsa, Tartu-Võru rahu-kogu esimehe Martin Taevere, Viljandi-Pärnu rahukogu esimehe Gustav Seene, sama ringkonna rahukohtuniku Hugo Reimani ja Viljandi maakonnavalitsuse esimehe Peeter Puusepa. Kandidaate hääletati ükshaaval. Salajasel hääletamisel osutusid valituks kõik peale Gustav Seene (tema sai vastuhääli rohkem kui poolthääli). Riigikohtu esimehe kandidaadid seati üles ja hääletati eraldi. Esimehe kandidaatideks pakuti ka mitteriigikohtunikke Konstantin Pätsi,

¹⁶ See põhimõte sisaldus juba Partsi projektis põhiseaduse kohutute alamkomisjonile. – RA, ERA.15.2.414, l 132p.

¹⁷ Riigihoidja 06.04.1938 dekreediga antud kohtute seadustik. – RT 12.04.1938, 36, 3.

¹⁸ Учреждение Правительствующего Сената. – Свод законов Российской империи, повелением государя императора Николая Первого составленный. Издание 1915 года, Т. 1. Ч. 2. Petrograd 1915.

¹⁹ Vene valitseva senati seaduse § 7, 13.05.1917 redaktsioonis, viidatud Partsi 24.01.1924 kirja järgi. – RA, ERA.80.2.1600, l 5.

²⁰ Vt Partsi 02.03.1923 kiri Riigikogule. – RA, ERA.80.2.1599, l 1.

Minni Kurs-Oleskit ja Otto Strandmani, kes kõik loobusid kandideerimast. Riigikohtu esimeheks valiti Parts (58 poolt, 17 vastu, 10 erapooletut). Kandidaatide sobivust koosolekul avalikult ei arutatud.²¹

Riigikohtu esimesel üldkoosolekul valiti Riigikohtu abiesimeheks Lõo. Tsiviilosakonna juhatajaks valiti Parts, abijuhatajaks Lõo ja liikmeks Taevere, kriminaalosakonna juhtajaks Beniko, liikmeteks Koemets ja Puusep ning administratiivosakonna juhatajaks Puusep ja liikmeteks Reiman ja Taevere.²²

Hugo Reiman lahkus ametist omal soovil tõenäoliselt majanduslikel põhjustel juba 1920. aasta mais.²³ Uusi riigikohtunikke oli raske leida. Väidetavalt eelistas näiteks Anton Palvadre jätkata Riigikogu liikmena.²⁴ 1920. aasta lõpus, pisut enne põhiseaduse jõustumist valiti riigikohtunikeks vandeadvokaadid Johann Arro ja Dmitri Verhoustinski ning sõjaväeprokurör polkovnik Peeter Kann (kõik „nähtava enamusega“). Asutava Kogu protokollide põhjal oli Arro puhul ettepaneku tegijaks Vabariigi Valitsus, Verhoustinski ja Kanni puhul Riigikohtu esimees. Rahvasaadikud kandidaatide teemal sõna ei võtnud.²⁵

Riigikohtunike ametisse nimetamise kord 1920. aasta põhiseaduses

Eespool mainitud Partsi, Anderkopi, Jaaksoni ja Oleski töörühm esitas Asutava Kogu põhiseaduskomisjonile põhiseaduse eelnõu kohtute peatüki projekti, milles kohtunike ametisse nimetamise kohta sisaldus lakooniline säte: „§ 78. Kohtunikud on valitavad, sellekohases seaduses ettenähtud korras ja alustel. [...]“.²⁶ Riigikohtunike ja ülejäänud kohtunike ametissenimetamist ei eristatud.

²¹ Riigikohtu liikmed. – RT 13.11.1919, 88; Asutava Kogu II istungjärgu protokoll nr 78, 31.10.1919, vrg 2263–2268. Riigikohtunike nimekirja ja ametiajad leiab Riigikohtu kodulehelt, <https://www.riigikohus.ee/et/ajalugu/endised-riigikohtu-liikmed> (29.11.2022). Koosoleku käiku on üksikasjalikult kirjeldanud U. Lõhmus (viide 5), lk 439–441.

²² Väljavõte Riigikohtu korraldava koosoleku protokollist nr 1, 02.12.1919. – RA, ERA. 1356.1.886, l 6–6p.

²³ T. Anepaio. Eesti Vabariigi Riigikohus. 1. osa (viide 4), lk 30.

²⁴ Samas.

²⁵ Nimetused. – RT 03.11.1920, 185–186; Nimetused. – RT 13.12.1920, 213–214; Ametisse valimised. – RT 10.01.1921, 2. Asutava Kogu V istungjärgu protokollid nr 160, 21.10.1920, vrg 309, nr 163, 01.12.1920, vrg 399, ja nr 168, 11.12.1929, vrg 601. Protokollis on Johann Arro nimekuju Juhan Aru.

²⁶ Põhiseaduskomisjoni protokoll nr 39, 04.12.1919, lisa II. – RA, ERA.15.2.373, l 53.

Põhiseaduskomisjon kiitis esialgu sätte muutmata kujul heaks.²⁷ Kuna selleks ajaks vastu võetud Riigikohtu seadus ei reguleerinud kandidaatide ülesseadmise ega Asutavas Kogus valimise korda, võib eeldada, et kohtunike, sh riigikohtunike valimise kohta pidi välja töötatama uus seadus.

Põhiseaduse eelnõu teiseks lugemiseks laekus kommentaare mitmelt kohtult ja kohtunikult. Kohtunike valitavust taunis ainsana Rapla rahukohtunik Gustav Weicker, kes pidas küll silmas kohtunike valimist rahva poolt. Tema sõnul sõltus valitu oma valijatest, nagu olevat näha kohalikes omavalitsustes.²⁸ Riigikohtu kollektiivses kommentaaris muretseti üksnes ameti tähtja pärast: „Oleks soovitatav ära tähendada, et kohtunikud mitte alaliselt valimise alla ei käi, vaid kui kohtunik teatav ajajärk näit. 7 aastat ametit on pidanud, ja uuesti valitakse, tema jäädavalt (eluajaks) valituks tuleb lugeda, ja ta ainult vanaduse ja ameti võimetuse pärast ametist tagandud võib saada.“²⁹ Ka Tallinna rahukohtunik Karl Saarmann soovitas täiendust, et kohtunikud on valitavad eluajaks.³⁰

Põhiseaduskomisjonis eelnõu teisel lugemisel seadis kohtuminister Jaakson kohtunike valitavuse kahtluse alla ja pidas õigemaks kohtunike ametisse nimetamist. Tööerakonna saadik Olesk oli samuti valimise vastu ja arvas, et valitsusest sõltumatus saavutamiseks võiks kohtunikud ametisse nimetada Riigikohus. Ka tööerakonna juht Otto Strandman ei pooldanud valimist. Tema ettepanekul kustutati sätte eelnõust üldse.³¹

Eelnõu kolmandaks lugemiseks pakkusid tööerakondlased Strandman, Anderkopp, Kalbus ja Olesk välja paranduse, mille järgi pidi riigikohtunikud valima Riigikogu.³² Kohtuminister Jaakson avaldas komisjonis arvamust, et riigikohtunikeks ei tohiks nimetada juhuslikke isikuid ja kandidaadid peaksid olema enne täiesti läbi kaalutud ning selle korra võiks kindlaks määrata eriseaduses.³³

²⁷ Põhiseaduskomisjoni protokoll nr 39, 04.12.1919. – RA, ERA.15.2.373, l 52; Põhiseaduse põhiseaduskomisjonis esimese lugemise eelnõu. – RA, ERA.15.2.373, l 201.

²⁸ Weickeri 12.01.1920 kiri Tallinna-Haapsalu rahukogule. – RA, ERA.15.2.1020, l 107.

²⁹ Riigikohtu 23.01.1920 kiri ja märkused. – RA, ERA.15.2.1020, l 87.

³⁰ Saarmanni 13.01.1920 kiri Tallinna-Haapsalu rahukogule. – RA, ERA.15.2.1020, l 106.

³¹ Põhiseaduskomisjoni protokoll nr 64, 04.03.1920. – RA, ERA.15.2.374, l 118p–119 ja RA, ERA.15.2.414, l 293–293p. Põhiseaduse põhiseaduskomisjonis teise lugemise eelnõu. – RA, ERA.15.2.374, l 243.

³² Strandmani ja Anderkopi ettepanek. – RA, ERA.15.2.375, l 84; Kalbuse ja Oleski ettepanek. – RA, ERA.15.2.375, l 85.

³³ Põhiseaduskomisjoni protokoll nr 81, 06.05.1920. – RA, ERA.15.2.375, l 92.

Komisjoni töös osalenud Jüri Uluots seletas aastaid hiljem Jaaksoni mõtet, et riigikohtunike valimine ei oleks pidanud jääma üksnes Riigikogu asjaks, vaid seadus oleks pidanud ette nägema kandidaatide esitamise korra.³⁴ Põhiseaduskomisjon kiitis tööerakondlaste ettepaneku pisut korrigeeritud kujul heaks.³⁵ Asutava Kogu täiskogus riigikohtunike valimise teemal sõna ei võetud ja põhiseadusesse jõudis säte komisjoni sõnastuses: „§ 69. Ülemat kohtuvõimu Eestis teostab Riigikogu poolt valitud riigikohtunikudest koosseisev riigikohus.“³⁶

Põhiseaduse jõustumine 21. detsembril 1920 ei toonud riigikohtunike ametisse nimetamise senise korraga võrreldes mingit sisulist muutust. Riigikohtunikud pidi valima rahva esinduskogu ja põhiseadus ei kirjutanud ette valimise eelprotseduure. Põhiseaduse jõustumise järel Vene kohtute seaduses tehtud muudatused täpsustasid madalama astme kohtunike ametisse nimetamise korda, kuid ei puudutanud Riigikohtu komplekteerimist.³⁷

Kuni 1934. aastani riigikohtunike ametisse nimetamist seadustega täiendavalt ei reguleeritud, ehkki selliseid kavatsusi oli. Mais 1923 toimus kohtuministri kohusetäitja Aleksander Hellati juhtimisel kohtutegelaste korraline nõupidamine. Kohtupalat esitas nõupidamisele mahuka ettepaneku Riigikohtu seaduse parandamiseks.³⁸ Muu hulgas peeti vajalikuks määrata, et põhiseaduse kehtimisajal valitud riigikohtunikud pidid olema ametis eluaegsetena ning et riigikohtunike kandidaadid pidid Riigikogule esitama kohtunike, prokuröride ja advokaatide esinduskogud ning vastavate valimiste korraldamiseks tulnuks luua komisjon. Samuti pandi ette täpsustada Riigikohtu esimehe valimise korda, riigikohtunike sõltumatuse tagamiseks lõpetada iga-aastased valimised Riigikohtu sees ning valida lisaks esimehele ka abiesimees ja osakondade esimehed Riigikogus. Riigikohtu liikmed oleks tulnud valida kindlasse osakonda ning moodustada riigikohtunike distsiplinaarasjade arutamiseks Riigikogu esimehe

³⁴ J. Uluots. Kohtuvõimu korraldus põhiseaduses. – Õigus 1928/5–7, lk 214 (taastrükk: J. Erne (koost.). Eesti õigusteadlaste päevad 1922–1940: Protokollid. Tallinn, 2008, lk 344).

³⁵ Põhiseaduskomisjoni protokoll nr 82, 07.05.1920. – RA, ERA.15.2.375, l 101p. Strandmani, Anderkopi ja Oleski ettepanek. – RA, ERA.15.2.375, l 95. Põhiseaduse põhiseaduskomisjonis kolmanda lugemise eelnõu. – RA, ERA.15.2.375, l 174.

³⁶ Asutava Kogu poolt 15.06.1920 vastu võetud Eesti vabariigi põhiseadus. – RT 09.08.1920, 113–114, 243.

³⁷ Ajutise valitsemise korra § 12-a alusel Vabariigi Valitsuse poolt 30.12.1920 vastu võetud kohtunikud ja kohtu-uurijate ametissemääramise kord. – RT 10.01.1921, 2, 14.

³⁸ Kohtutegelaste 11.–12.05.1923 nõupidamise protokollile lisatud Kohtupalati kirjalikud teesid. – RA, ERA.76.1.204, l 50–53p.

juhitav eriorgan, mille liikmete hulgas on kohtute, prokuratuuri, advokatuuri ja Riigikogu esindajad. Koosolekul selgitas Kohtupalati tsiviilosakonna esimees Karl Gyldenstubbe, et Riigikogu ja Riigikohtu vahel võimalike arusaamatuste vältimiseks tuleks luua eriorgan, millesse riigikohtunike kõrval kuuluksid ka Riigikogu esindajad. See eriorgan oleks ühtlasi pidanud lahendama riigikohtunike suhtes algatatud distsiplinaarasju. Kohtupalati ettepanekule vaidlesid vastu Riigikohtu esimees Kaarel Parts ja Riigikohtu prokurör Richard Rägo (alates 1935. aastast Räägo). Viimane nimetas eriorganit otsesõnu põhiseadusevastaseks.³⁹

On omamoodi kurioosne, et Riigikohtu reformimise ettepaneku tegi Riigikohtust madalamal seisev kohtuasutus. Reformiplaani tellijaks võis olla Kohtupalati vanem esimees Jaak Reichmann ajal, mil ta oli kohtuminister, või tundis Kohtupalatisse naasnud Reichmann soovi jätkata poliitikaga tegelemist. Reichmann oli olnud kohtuminister 1921. aasta jaanuarist 1923. aasta jaanuarini Konstantin Pätsi esimeses valitsuses ja lühikest aega Juhan Kuke valitsuses.

1923. aasta novembris moodustas Vabariigi Valitsus kohtuministeeriumi juurde erikomisjoni ülesandega välja töötada uus kohtukorralduse seadus. Komisjoni juhtis endine Kohtupalati liige, oktoobris Pätsi teise valitsuse kohtuministriks saanud Rudolf Gabrel. Komisjoni kuulusid Reichmann, kohtuministri abi August Mahoni, Tallinna-Haapsalu rahukogu prokurör Gustav Avald ja ministeeriumi kodifikatsiooniosakonna liige Julius Vender.⁴⁰ Komisjon töötas Vene kohtute seaduse, Vene 1900. aasta uue kohtute seaduse projekti ja kujunenud praktika põhjal kõigepealt välja uue kohtukorralduse aluspõhimõtted.⁴¹

Erikomisjon pidas vajalikuks täpsustada Riigikohtu liikmete valimise korda. Tõdeti, et seni on kandidaate esitanud nii kohtuminister valitsuse kaudu, Riigikohus kui ka Riigikogu fraktsioonid. Komisjon pelgas, et Riigikogu fraktsioonid võivad liialt rõhku panna kandidaadi poliitilisele meelsusele ja vähem staažile, Riigikohus „võiks aga just vastupidi talitada“. Valitsus seevastu oli komisjoni arvates võimeline mõlemaid külgi üheväärselt arvestama. Komisjon soovitas, et Riigikohtu esimehe ja riigikohtunike kandidaate peaks esitama Riigikogule valimiseks Vabariigi Valitsus.⁴² Niisugune eelprotseduur oleks piiranud Riigikogu vabadust riigikohtunike ametisse nimetamisel ja Riigikohus soovis senise korra

³⁹ Kohtutegelaste 11.–12.05.1923 nõupidamise protokoll. – RA, ERA.76.1.204, l 49–49p.

⁴⁰ Uue kohtukorralduse alused: Eelkava. Tallinn 1924, lk 3.

⁴¹ Samas. Vt ka R. Rägo. Kohtukorralduse seaduse eelnõu. – Õigus 1929/1, lk 12–14.

⁴² Uue kohtukorralduse alused (viide 40), lk 24.

säilitamist.⁴³ Õigusteadlaste päevadel uue kohtukorralduse kavasad arvustanud Jüri Uluots pidas valitsuse poolt siduvate kandidaatide esitamist põhiseadusega kooskõlas olevaks.⁴⁴ Uluots toetus seejuures Jaaksoni ülal viidatud seisukohale Asutava Kogu põhiseaduskomisjonis, et nimetamisprotsessis peaks osalema mitu institutsiooni.

Kohtuministeeriumi erikomisjon jätkas tööd ja avaldas 1928. aastal kohtukorralduse seaduse projekti. Selle järgi pidi riigikohtuniku ametikoha vabanemisest teatatama Riigi Teatajas ja kõik soovijad võisid seejärel esitada kahe nädala jooksul soovivaldusi (projekti § 156). Riigikohtuniku kandidaadil pidi olema staaži (i) vähemalt üks aasta Kohtupalati või selle osakonna esimehe, Riigikohtu või Kohtupalati prokurörina, (ii) vähemalt kolm aastat Kohtupalati liikme, ringkonnakohtu esimehe või Riigikohtu või Kohtupalati abiprokurörina või (iii) vähemalt kümme aastat vandeadvokaadina (§ 147). Riigikohtu esimehe, osakondade esimehed ja liikmed pidi ametisse nimetama Riigikogu Riigikohtu erikoosolekul ette pandud kandidaatide hulgast (§ 157). Igale vabale ametikohale pidi esitatama vähemalt kaks kandidaati (§ 156). Nimetamise otsuses pidi ära määratama osakond, kus nimetataval tuleb tegutseda (§ 157). Erikoosolek koosnenuks Riigikohtu esimehest, osakondade esimeestest, kahest Riigikogu ja ühest Riigikogu poolt valitud Vabariigi Valitsuse liikmest (§ 27 lg 2). Projekti seletuskirjas kinnitati, et erikoosoleku kasutamine ei riku põhiseadust, sest kohtuhalduse küsimustes ei ole võimuharude absoluutne eraldamine põhjendatud ja kuna puudub riigivõimuharusid tasakaalustav presidendi institutsioon, tuleb tasakaalumehhanism luua kohtuhaldusorgani sisse.⁴⁵

Kohtukorralduse seaduse projekt tuli arutusele 1929. aasta õigusteadlaste päevadel Tallinnas, kuhu kogunenud juristid tunnistasid projekti vastuvõetamatuks.⁴⁶ Referaadiga esinenud Richard Rägo pidas erikoosolekut põhiseadusevastaseks, sest sellest pidid kohtunikena osa võtma ka mittekohtunikud.⁴⁷

⁴³ Riigikohtu märkused uue kohtukorralduse kava kohta. – Õigus 1925/3, lk 60–61.

⁴⁴ J. Uluots (viide 34), lk 214.

⁴⁵ Kohtukorralduse seadus: Eelkava. Tallinn 1928, lk V–VII.

⁴⁶ J. Erne (koost.). Eesti õigusteadlaste päevad 1922–1940: Protokollid. Tallinn, 2008, lk 444.

⁴⁷ R. Rägo. Kohtukorralduse seaduse eelnõu. – Õigus 1929/1, lk 14. Riigikohus pidas erikoosolekut põhiseaduse vastaseks, vt Riigikohtu märkused uue kohtukorralduse kava kohta (viide 43), lk 59. Erikoosoleku poolt alama astme kohtunike ametisse nimetamist oli juba varem kritiseerinud Kohtupalati liige [Ernst] E[rdmann]. Põhiseadus ja kohtu rippumatus. – Õigus 1924/7, lk 161–167.

Järgnenud diskussioonis nõustusid Rägoga Tartu vandeadvokaat Karl Grau, Riigikogu asjadevalitseja Eugen Maddison (alates 1935. aastast Maddisoo), Kohtupalati liige Ernst Erdmann ja Riigikohtu esimees Kaarel Parts. Seevastu Kohtupalati liige Karl Saarmann ja Rakvere vandeadvokaat August Leps ei arvanud, et põhiseadus erikoosolekut ei luba. Leps pidas rahvaesindajate kaasamist kohtunike ametissemääramisse isegi soovitatavaks.⁴⁸

1920. aasta põhiseaduse kehtimisajal nimetas riigikohtunikke ametisse Riigikogu ning kandidaatide ülesseadmise kord oli seadusega reguleerimata. Allpool näeme, et Vene valitseva senati seadust hakati tõlgendama selliselt, et Riigikohtu üldkogu pidi esitama Riigikogule vähemalt kaks kandidaati. Kohtunike rollijaotus oli Riigikohtu üldkogu määrata. Kogu kümnendi kestel üritati kohtukorraldust reformida. Reformiplaan nägi ette kohtunistest ja mittekohtunistest eriorgani, kes pidi tegema kandidaatide eelvaliku ja esitama Riigikogule valimiseks kaks kandidaati. Riigikohtu korralduse muutmine polnud üksnes täitevvõimu ettevõtmine, vaid reformiplaanis osalesid aktiivselt ka Kohtupalati liikmed või vähemalt osa neist (Reichmann, Gyldenstubbé ja Saarmann). Riigikohus ise oli reformi vastu.

Riigikohtunike ametissenimetamised 1920. aasta põhiseaduse kehtimisajal

Põhiseaduse jõustudes tegutses Riigikohus üheksaliikmelises koosseisus. Riigikohtu painas pidev ülekoormus ja mitu korda avaldati soovi kohtunike arvu suurendamiseks. Detsembris 1921 Riigikogule saadetud kirjas palus Parts tungivalt suurendada Riigikohtu koosseisu kolme liikme võrra (s.t üheksalt kaheteistkümmenele) ja nimetada veel enne talvevaheaega vähemalt üks liige administratiivosakonda.⁴⁹ Kirjast nähtub, et palve oli korduv. Kandidaate Parts oma kirjas välja ei pakkunud.

Juunis 1922 palus Riigikohtu esimees taas valida Riigikogul vabale kohale riigikohtunik. Kandidaati kirjas ei mainita.⁵⁰ Seekord Riigikogu vanematekogu tegutses ning seadis kandidaadiks Eesti saadiku Venemaal ja endise rahandusministri Tõnis Varese.⁵¹ Sotsiaaldemokraadid kinnitasid, et nad pole Varese vastu,

⁴⁸ J. Erne (viide 46), lk 432–433, 435 ja 438–442.

⁴⁹ Parts 13.12.1921 kiri Riigikogule. – RA, ERA.80.1.1265, l 1.

⁵⁰ Parts 19.06.1922 kiri Riigikogu juhatusale. – RA, ERA.80.1.1263, l 1.

⁵¹ Riigikogu kantselei 21.06.1922 teatis. – RA, ERA.80.1.1263, l 3.

rahvaerakond teatas erapooletuks jäämisest, kohtuminister Jaak Reichmann andis samuti teada, et tal pole vastuväiteid.⁵² Materjalidest ei selgu, kas Riigikohus oli Varese juba varem välja pakkunud, samuti pole kirjas, kas tema kandidatuur Riigikohtuga kooskõlastati. Riigikogu valis Varese „nähtava enamusega“ riigikohtunikuks.⁵³ Täiskogus mingeid vaidlusi kandidaadi sobivuse üle ei peetud.

Kuna enne põhiseaduse jõustumist valiti riigikohtunikke ametisse ajutiselt, tegi Kaarel Parts 1922. aasta lõpus Riigikogule ettepaneku riigikohtunikud uuesti valida. Ta kinnitas, et kõik senised liikmed on valmis jätkama. Riigikohtu üldkogus oli Riigikohtu seaduse § 4 tõlgendades leidnud, et peale hiljuti valitud Tõnis Varese lõpevad kõigi riigikohtunike volitused 3. jaanuaril 1923 (st kahe aasta möödumisel Riigikogu esimese koosseisu kokkutulemisest).⁵⁴

Riigikogu istungil ainsana sõna võtnud kommunistist saadik Paul Keerdo nimetas Riigikohut tööliklassi vaenlaseks, tõi selle kohta näiteid ja teatas oma fraktsiooni nimel kavatsusest hääletada vastu. Riigikogu valis „nähtava enamusega“ Riigikohtu sama koosseisu uuesti ametisse, kusjuures uuendati ka Varese volitusi. Parts valiti uuesti Riigikohtu esimeheks (34 poolt, 12 vastu).⁵⁵ Riigikogu otsuses kasutati vormelit „ilma ametivolituste tähtaja määramata“. Ometi kaheldi kohtuministeeriumis, kas Riigikogu ikka valis riigikohtunikud ametisse eluajaks, ja peeti vajalikuks seda küsimust seadusega täpsustada.⁵⁶ Hiljem volituste tähtaja küsimus enam ei kerkinud ja riigikohtunike tähtajatus ametisse-nimetamises kahtlejaid polnud.

Kuni 1923. aastani määras riigiasutuste koosseisude suuruse valitsus, arvestades eelarves ette nähtud palgafondi suurusega.⁵⁷ Edaspidi hakati kohtuniku

⁵² Nepsi 21.06.1922 kiri Riigikogu juhatusesele. – RA, ERA.80.1.1263, l 4; Jürgensteini 21.06.1922 kiri Riigikogu juhatusesele. – RA, ERA.80.1.1263, l 5; kohtuministeeriumi 28.06.1922 teade. – RA, ERA.80.1.1263, l 11.

⁵³ Riigikogu esimehe 30.06.1922 teatis Varesele. – RA, ERA.80.1.1263, l 13; Riigikogu I koosseisu VII istungjärgu protokoll nr 141, 29.06.1922, vrg 480.

⁵⁴ Parts 29.11.1922 kiri Riigikogule. – RA, ERA.80.1.1264, l 1. Riigikogu esimese koosseisu avaistung toimus 4. jaanuaril 1921.

⁵⁵ Riigikogu 19.12.1922 otsus. – RT 22.12.1922, 159; Riigikogu I koosseisu VIII istungjärgu protokollid nr 182 ja 184, 19.12.1922, vrg 1705–1706 ja 1753.

⁵⁶ Kohtutegelaste 11.–12.05.1923 nõupidamise protokoll. – RA, ERA.76.1.204, l 61p.

⁵⁷ Riigikogu poolt 29.06.1922 vastu võetud riigiasutuste ametnikkude ja teenijate koosseisude muutmise seadus. – RT 13.07.1922, 88, 62.

kohtade arvu määrama seadusega – alguses riigieelarvele lisatud koosseisude ja ametipalkade loendiga,⁵⁸ 1927. aastast alates eriseadusega.⁵⁹

1923. aasta riigieelarve seadusega nähti Riigikohtusse ette 12 kohtuniku kohta ja nii tekkis kaks vakantsi. Partsi korduvaid palveid oli lõpuks kuulda võetud, kuid nüüd tekkisid raskused kohtade täitmisega. Riigikohus tegi Riigikogule ettepaneku valida riigikohtunikuks Kohtupalati liige Rudolf Gabrel ja teatas, et rohkem kandidaate ei õnnestunud leida.⁶⁰ Riigikogu esimehele eraldi saadetud kirjas palus Parts otsuse langetada enne Riigikogu esimese koosseisu volituste lõppu. Ta selgitas, et Riigikohtu administratiivosakonnas on eriti suur töökoormus (terve aasta töö olevat tagavaraks) ja avaldas lootust 12 kohtunikuga hakkama saada tulevikus, kui maareformi vaidlused lahendatud saavad. Veel kurtis Parts, et riigikohtuniku kohtadele puudub konkurents.⁶¹ Riigikogu volitused lõppesid maikuuga ja Gabrel jäi selles koosseisus valimata.

Juuni keskel 1923 suri riigikohtunik Paul Beniko, mistõttu vabanes veel üks kohtunikukoht.⁶² Riigikohus lisas Gabreli kõrvale teise kandidaadi, Riigikogu liikme Anton Palvadre, kavatsusega määrata ta administratiivosakonda. Ühtlasi teatati, et kolmele vabale kohale rohkem kandidaate esitada ei ole.⁶³ Augustis pakkus Riigikohus uueks kandidaadiks välis- ja kohtuministri kohusetäitja Aleksander Hellati. Teda kavatseti määrata tsiviilosakonda.⁶⁴ Asunikud olid valmis toetama Hellatit, Palvadre loobus kandideerimast.⁶⁵ Millalgi Palvadre siiski muutis meelt, kuid selle kohta kirjalikku jälge Riigikogu toimikus ei ole. Oktoobris esitas Riigikohus kandidaadiks veel Rakvere-Paide rahukogu abiesimehe Harald Jucumi. Nüüd oli kolmele kohale neli kandidaati ja tekkis

⁵⁸ Nt Lisa Riigikogu poolt 20.02.1923 vastu võetud riigi 1923. a eelarve juurde. – RT 03.03.1923, 31–32.

⁵⁹ Riigikogu poolt 08.03.1927 vastu võetud riigiasutuste koosseisude ja riigiteenijate palkade seadus. – RT 24.03.1927, 27, 15. 1. aprillist 1935 asendas selle riigivanema 29.03.1935 dekreediga antud riigiasutiste ametnikkude koosseisu seadus. – RT 30.03.1935, 31, 264. Alates 1. oktoobrist 1937 kehtestati ning muudeti kohtute koosseise uue, riigihoidja 15.10.1937 dekreediga antud riigiasutiste ametnikkude koosseisu seadusega. – RT 19.10.1937, 83, 680.

⁶⁰ Partsi 02.03.1923 kiri Riigikogule. – RA, ERA.80.2.1599, 11.

⁶¹ Partsi 03.03.1923 kiri Riigikogu juhatajale. – RA, ERA.80.2.1599, 12–2p.

⁶² J. Tannebaum. Riigikohtunik Paul Beniko mälestuseks. – Päevaleht 21.06.1923, lk 4.

⁶³ Partsi 29.06.1923 kiri Riigikogule. – RA, ERA.80.2.1599, 14.

⁶⁴ Puusepa 01.08.1923 kiri Riigikogule. – RA, ERA.80.2.1599, 19.

⁶⁵ Kösteri 04.08.1923 teade Riigikogu juhatusel. – RA, ERA.80.2.1599, 11. Palvadre 03.08.1923 teade Riigikogu juhatusel. – RA, ERA.80.2.1599, 110.

konkurents. Mõni aeg hiljem võttis Hellat oma kandidatuuri tagasi.⁶⁶ Samal ajal esitas põllumeeste fraktsioon kandidaadiks Riigikohtu abiprokuröri Jüri Uluotsa. Parts teatas, et Riigikohtul ei ole midagi Uluotsa kandidatuuri vastu, kuid kuna Uluots „kindlalt seletab, et tema oma senisest õpeametist ülikoolis lahkuda ei mõtle“, siis Riigikohus juhib tähelepanu põhiseaduse §-le 72, mis ei luba kohtunikul pidada kõrvalist palgalist ametit. Uluots saatis keeldumise ka telegrammiga: „Eksiarvamiste kõrvaldamiseks palun teatavaks võtta, et oma kandidatuuri riigikohtuniku ameti peale täiesti mahavõetuks loen.“⁶⁷ Riigikogu valis riigikohtunikeks Palvadre (48 poolt, 24 vastu, 8 hääletamata) ja Jucumi (56 poolt, 20 vastu, 2 hääletamata).⁶⁸

Üks vaba koht oli endiselt täitmata ja novembris 1923 tegi Riigikohus Riigikogule ettepaneku valida sellele Kohtupalati liige Ernst Erdmann. Parts palus otsustamist kiirendada.⁶⁹ Pärast talvevaheaega taas kogunenud Riigikogu juhatus nõudis kahe kandidaadi esitamist, viidates Riigikohtu seaduse §-dele 1 ja 3 ning Vene valitseva senati seaduse §-le 7 (1917. aastal Vene Ajutise Valitsuse poolt muudetud redaktsioonis).⁷⁰ Riigikohus pakkus Erdmanni kõrvale teiseks kandidaadiks Eesti Moskva saatkonna nõuniku Viktor Ditmari ja märkis, et valitav kohtunik asuks tegutsema tsiviilosakonnas.⁷¹ Aprillis 1924 kinnitas Parts, et Riigikohus on nõus kohtuminister Rudolf Gabreli kandidatuuriga (järelilikult esitas Gabreli kandidatuuri Riigikogu ise) ning tutvustas põhjalikumalt Ditmari kui tsivilisti kogemusi. Ühtlasi palus Parts kiiremas korras otsustada ning võimaluse korral nimetada kaks kohtunikku, kuna vajadus nende järele olevat suur nii tsiviil- kui ka administratiivosakonnas.⁷² Riigikogu vanematekogu protokollist selgub, et Gabrel oli nõusoleku tagasi võtnud ning kandidaatideks

⁶⁶ Partsi 01.10.1923 kiri Riigikogule. – RA, ERA.80.2.1599, l 12. Riigikohtu 09.10.1923 telegramm Riigikogule. – RA, ERA.80.2.1599, l 13.

⁶⁷ Teemanti 09.10.1923 kiri Riigikogu juhatusle. – RA, ERA.80.2.1599, l 14. Partsi 10.10.1923 kiri Riigikogu juhatusle. – RA, ERA.80.2.1599, l 17. Uluotsa 12.10.1923 telegramm Riigikogu juhatusle. – RA, ERA.80.2.1599, l 20.

⁶⁸ Riigikogu 12.10.1923 otsus. – RA, ERA.80.2.1599, l 24; Riigikogu II koosseisu II istungjärgu protokoll nr 26, 12.10.1923, vrg 391–393.

⁶⁹ Partsi 26.11.1923 kiri Riigikogule. – RA, ERA.80.2.1600, l 1. Partsi 17.12.1923 kiri Riigikogu juhatusle. – RA, ERA.80.2.1600, l 4.

⁷⁰ Tõnissoni 25.01.1924 kiri Riigikohtule. – RA, ERA.80.2.1600, l 6.

⁷¹ Partsi 05.02.1924 kiri Riigikogule. – RA, ERA.80.2.1600, l 7.

⁷² Partsi 11.04.1924 kiri Riigikogu esimehele. – RA, ERA.80.2.1600, l 10.

jäid Ditmar ja Erdmann.⁷³ Sotsiaaldemokraadid ning venelaste ja sakslaste saadikurühm olid valmis toetama mõlemat, asunikud ja Demokraatlik Liit toetasid Ditmarit ja olid Erdmanni vastu, Põllumeeste Kogud toetasid Erdmanni.⁷⁴ Tõenäoliselt ebapiisavast toetusest teada saades võttis Erdmann oma kandidatuuri tagasi.⁷⁵ Riigikogu valis riigikohtunikuks ainsa kandidaadina alles jäänud Viktor Ditmari (32 poolt, 19 vastu, 7 erapooletut).⁷⁶

Juulis 1924 esitas Tõnis Vares Riigikogu juhatusele palve teda riigikohtuniku ametist vabastada seoses Eesti Panga direktoriks nimetamisega. Riigikogu vabastas Vares tagasiulatuvalt avalduse esitamise kuupäevast.⁷⁷ Kahjuks jäi Vares teenistus Eesti Pangas lühikeseks, sest ta suri aastapäevad hiljem.⁷⁸

Sügisel 1924 pani Riigikohus ette valida riigikohtunikuks Tartu-Võru rahukogu esimees Mihkel Klaassen. Klaassen pidi asuma administratiivosakonda ehk Varesest vabanenud kohale.⁷⁹ Seekord Riigikogu lisakandidaate ei nõudnud ja valis Klaasseni Riigikohtu liikmeks (40 poolt, 26 vastu, 4 erapooletut).⁸⁰

1925. aastal suurendati Riigikohtu koosseisu ühe liikme võrra.⁸¹ Septembris tegi Riigikohus ettepaneku valida uuele kohale Kohtupalati prokurör Paul Välbe.⁸² Ettepanekus märgiti, et „sündsate kandidaatide puudusel“ ei ole võimalik kahe kandidaadi nõudest kinni pidada. Tõenäoliselt Riigikogu lisakandidaate

⁷³ Väljavõte Riigikogu vanematekogu 29.04.1924 protokollist. – RA, ERA.80.2.1600, l 12.

⁷⁴ Martna 02.05.1924 teade Riigikogu juhatusele. – RA, ERA.80.2.1600, l 13. Kösteri 06.05.1924 teade Riigikogu juhatusele. – RA, ERA.80.2.1600, l 14. Vene fraktsiooni 06.05.1924 teade Riigikogu juhatusele. – RA, ERA.80.2.1600, l 15. Saksa-Balti rühma 06.05.1924 teade Riigikogu juhatusele. – RA, ERA.80.2.1600, l 16. Põllumeeste rühma 06.05.1924 teade Riigikogu juhatusele. – RA, ERA.80.2.1600, l 17. Jaaksoni 06.05.1924 teade Riigikogu juhatusele. – RA, ERA.80.2.1600, l 18.

⁷⁵ Erdmanni 09.05.1924 kiri Riigikogu vanematekogule. – RA, ERA.80.2.1600, l 19.

⁷⁶ Riigikogu 09.05.1924 otsus. – RA, ERA.80.2.1600, l 2; Riigikogu II koosseisu IV istungjärgu protokoll nr 102, 09.05.1924, vrg 218–219.

⁷⁷ Vares 26.07.1924 avaldus. – RA, ERA.80.2.1603, l 2. Riigikogu 21.08.1924 otsus. – RA, ERA.80.2.1603, l 7; Riigikogu II koosseisu VI istungjärgu protokoll nr 126, 21.08.1924, vrg 35–36.

⁷⁸ Tõnis Vares. – Postimees 27.06.1925, lk 7.

⁷⁹ Parts 28.10.1924 kiri Riigikogule. – RA, ERA.80.2.1602, l 1.

⁸⁰ Riigikogu 28.11.1924 otsus. – RA, ERA.80.2.1602, l 12; Riigikogu II koosseisu VI istungjärgu protokoll nr 166, 28.11.1924, vrg 2024.

⁸¹ Riigikogu poolt 19.06.1925 vastu võetud Riigikohtu koosseisu ja prokuratuuri suurendamise seadus. – RT 29.06.1925, 109–110, 51.

⁸² Parts 22.09.1925 kiri Riigikogule. – RA, ERA.80.2.1601, l 1.

ei nõudnud. Riigikogu vanematekogu toetas Välbe kandidatuuri ja ta valiti „nähtava enamusega“ riigikohtunikuks.⁸³

1928. aasta veebruaris suri Johann Arro.⁸⁴ Riigikohus pani taas ette valida vabanenud kohale Tartu-Võru rahukogu esimees Rudolf Gabrel.⁸⁵ Samal ajal tegelesid Riigikogu vanematekogu ja juhatuse riigikohtunike valimise korra täpsustamisega.⁸⁶ Kodukorrakomisjon soovitas lisada Riigikogu kodukorra §-le 104 seletuse, mille järgi pidi kandidaadid esitama Riigikohus ning kandidaate võisid esitada ka Riigikogu fraktsioonid ja liikmed. Vanematekogu pidi kontrollima kandidaatide vastavust nõuetele ja kandidatuuride hääletamine pidi toimuma vanematekogu määratud järjekorras. Valimine pidi toimuma salajasel hääletamisel ja sõna oleks antud ainult valimise korra kohta käivates küsimustes.⁸⁷

Aprillis saatis Prantsuse Rivieras pikemal puhkusel viibiv Kaarel Parts Riigikogu esimehele kaks kirja.⁸⁸ Esimeses reageeris ta ajalehes Kaja ilmunud uudisele, nagu seaks riigikohtuniku kandidaate üles Riigikogu vanematekogu.⁸⁹ Parts meenutas kirjas Vene valitseva senati seadust, mille järgi peab Riigikohus koha vabanemisel esitama vähemalt kaks kandidaati ja Riigikogu liikmed võisid teha lisaettepanekuid. Ta pidas seda korda otstarbekaks, kuna Riigikohus tundvat kõige paremini kohtunike ja advokaatide juriidilisi teadmisi ja ametisse sobivust. Parts seletas, et kahe kandidaadi nõudest ei ole alati kinni peetud, kuna mitu sobivat kohtunikku ja advokaati (ta nimetas Jaan Leesmenti ja Hugo Reimani) ei ole andnud nõusolekut. Ka Riigikogu ei olevat seda nõuet alati tähtsustanud, kuna saanuks ise kandidaate lisada. Seejärel selgitas Parts, et riigikohtunike kandidaatide leidmine on põhiseaduse järgi eelkõige Riigikogu ja selle liikmete ülesanne, seadusega olevat Riigikohtule antud kandidaatide ülesseadmise õigus üksnes otstarbekuse tõttu ja tulevikus võiks anda kandidaatide ülesseadmise õiguse ka advokatuurile, et valikuvõimalust mitmekesistada. Parts pakkus välja

⁸³ Vanematekogu 05.11.1925 ettepanek. – RA, ERA.80.2.1601, l 4. Riigikogu 06.11.1925 otsus. – RA, ERA.80.2.1601, l 8; Riigikogu II koosseisu IX istungjärgu protokoll nr 272, 06.11.1925, vrg 946.

⁸⁴ Riigikohtunik Johan Arro. – Postimees 26.02.1928, lk 5.

⁸⁵ Riigikohtu üldkogu 08.03.1928 protokoll. – RA, ERA.1356.1.73, l 62; Palvadre 27.03.1928 kiri Riigikogule. – RA, ERA.80.3.1389, l 4.

⁸⁶ Riigikogu vanematekogu koos. – Kaja 16.03.1928, lk 9. Martna 16.03.1928 kiri Riigikohtu esimehele ja sellele lisatud Riigikohtu juhatuse ettepanek „Riigikohtunikkude valimise ja ametist vabastamise kord“. – RA, ERA.1356.1.73, l 22–23.

⁸⁷ Rei 22.03.1928 kiri Riigikogu juhatusele. – RA, ERA.80.3.1389, l 3–3p.

⁸⁸ Partsi puhkuse kohta vt Riigikohtu esimees puhkusel. – Postimees 22.02.1928, lk 6.

⁸⁹ Riigikogu vanematekogu koos (viide 86), lk 9.

oma idee valimiskorra kohta: vanematekogu seaks kokku kandidaatide nimekirja Riigikogu eeldatava eelistuse põhjal; kui esimene saab Riigikogu koosseisu enamuse poolthääled, arvatakse ta valituks ja teisi rohkem ei hääletata, et „jääks ära mitte armas läbikukutamine ja läbikukkumine, mille võimaluse ärahoidmiseks mõni õrnatundelisem isik ennast sugugi kandidaadiks ei taha ülesseada lasta“.⁹⁰

Mõni päev hiljem kirjutas Parts, et kuuldavasti kaalutakse advokaat Leesmendi kandidatuuri. Ta kiitis Leesmenti kui üht paremat tsivilisti ja meelekindlat juristi ning mainis, et varem on Leesment Riigikohtule eitavalt vastanud soovimatuse tõttu Pärnust ära tulla, samuti soovimatuse pärast võistelda Riigikohtu poolt üles seatud kandidaadiga. Viimase probleemi lahendamiseks soovitas Parts nõuda Riigikohtult lisakandidaadi ülesseadmist ja avaldas lootust, et ehk seekord annab Leesment nõusoleku.⁹¹

Juba aprillis oli Riigikogu vanematekogu palunud esitada Gabreli kõrvale veel teisi kandidaate.⁹² Võimalik, et Partsi kirjadest ajendatuna kordas Riigikogu Riigikohtule palvet esitada veel kandidaate ja mainis ühtlasi, et Riigikogu ise Leesmenti ega kedagi teist üles ei sea, vaid ootab ettepanekuid.⁹³

Riigikohus vastas, et tal pole rohkem kandidaate. Ettepanek kandideerida olevat tehtud Kohtupalati liikmele Jaan Ermasele, vandeadvokaatidele Jaan Teemantile ja Lui Oleskile ning professor Jüri Uluotsale, kuid kõik keeldusid.⁹⁴ Riigikogu juhataja Karl Einbund esitas seepeale pikema põhjenduse vanematekogult, miks kahe kandidaadi ülesseadmine on vajalik. Vanematekogu pidas Riigikohtule endale ebasoovitavaks, kui kandidaate peavad üles seadma Riigikogu liikmed või fraktsioonid või kui Riigikohtu esitatud kandidaat jääb valimistel alla Riigikogu liikmete või fraktsioonide esitatud kandidaadile.⁹⁵ Riigikohtunik Anton Palvadre meenutas aastaid hiljem Rahvuskogus põhiseaduse eelnõu kritiseerides, kuidas Eenpalu Riigikogu esimehena oli kaitsnud Riigikohtu eesõigust oma liikmeskonna kujundamisel.⁹⁶

⁹⁰ Partsi 18.04.1928 kiri Riigikogu esimehele. – RA, ERA.80.3.1389, l 6–8p.

⁹¹ Partsi 26.04.1928 kiri Riigikogu esimehele. – RA, ERA.80.3.1389, l 9–9p.

⁹² Einbundi 19.04.1928 kiri Riigikohtu esimehele. – RA, ERA.80.3.1389, l 11.

⁹³ Allkirjata kiri Riigikohtu esimehele, 03.05.1928. – RA, ERA.80.3.1389, l 10.

⁹⁴ Palvadre 10.05.1928 kiri Riigikogu esimehele. – RA, ERA.80.3.1389, l 12. Vt ka meedia-kajastust: Riigikohtunikude valimise küsimus. – Sakala 19.04.1928, lk 2.

⁹⁵ Einbundi 22.05.1928 kiri Riigikohtu esimehele. – RA, ERA.80.3.1389, l 13–13p. Vt ka kajastust ajakirjanduses: Riigikohtunik jääb seekord valimata? – Vaba Maa 20.05.1928, lk 3.

⁹⁶ Rahvuskogu üldkoosolekud: Stenograafilised aruanded 19. veebruarist – 17. augustini 1937. Tallinn 1938, lk 35.

Pärast suvevaheaega esitas Riigikohus Gabrelile lisaks kandidaatideks Riigikohtu abiprokuröri Karl Luua ja Tallinna-Haapsalu rahukogu abiesimehe Timotheus Grünthali, märkides samas, et Grünthalil ei ole veel täis nõutav kümneaastane staaž.⁹⁷ Gabrel ja Luud loobusid kandideerimast, kuid Gabrel võttis loobumise tagasi ja Riigikohus kinnitas, et toetab endiselt tema kandidatuuri.⁹⁸ Vanematekogu pani kandidaadid hääletusele järjekorras Grünthal ja Gabrel. Riigikogu valis riigikohtunikuks Grünthali (44 poolthäält 70-st ehk absoluutne enamus ja Gabrelile antud hääli üle ei loetud).⁹⁹

1932. aasta juunis palus Riigikohtu esimees tungivalt luua juurde üks riigikohtuniku koht krooniliselt ülekoormatud tsiviilosakonna tarbeks. Riigikohtu liikmete arvu suurendatigi neljateistkümnenele.¹⁰⁰ Riigikohtul tekkis taas raskusi kohale mitme kandidaadi leidmisega. Parts palus Riigikogu vanematekogult luba esitada ainult üks kandidaat. Ta seletas, et ettepanek kandideerida tehti välisministri abile Aleksander Hellatile, professor Jüri Uluotsale ja kohtuministeeriumi kodifikatsiooniosakonna juhatajale Johan Reinholdile (alates 1935. aastast Raid), kellest ainult Hellat andis nõusoleku.¹⁰¹

Riigikogu vanematekogu ei soostunud 1928. aastal kujundatud seisukohta muutma ja nõudis endist viisi kahe kandidaadi esitamist.¹⁰² Seepeale tegi Riigikohus ettepaneku kandideerida veel Tartu-Võru rahukogu esimehele Rudolf Gabrelile ja Kohtupalati liikmele Ernst Erdmannile. Mõlemad esialgu keeldusid, kuid Gabrel andis siiski nõusoleku. Riigikohus esitas Gabreli ja Hellati kandidatuuri Riigikogule.¹⁰³

⁹⁷ Partsi 29.09.1928 kiri Riigikogule. – RA, ERA.80.3.1389, l 14.

⁹⁸ Gabreli 03.10.1928 avaldus. – RA, ERA.80.3.1389, l 15. Luua 04.10.1928 kiri Riigikogu vanematekogule. – RA, ERA.80.3.1389, l 16. Gabreli 20.10.1928 avaldus. – RA, ERA.80.3.1389, l 19. Partsi 22.10.1928 kiri. – RA, ERA.80.3.1389, l 18.

⁹⁹ Riigikogu 26.10.1928 otsus. – RA, ERA.80.3.1389, l 24; Riigikogu III koosseisu VII istungjärgu protokoll nr 175, 26.10.1928, vrg 283.

¹⁰⁰ Partsi 06.06.1932 kiri kohtu- ja siseministrile. – RA, ERA.1356.1.76 (pagineerimata). Riigikogu poolt 19.07.1932 vastu võetud Riigikohtu koosseisu muutmise seadus. – RT 02.08.1932, 61, 505.

¹⁰¹ Partsi 26.09.1932 kiri Riigikogu juhatusale. – RA, ERA.80.5.1538, l 1; Partsi 26.09.1932 kiri Riigikogu esimehele. – RA, ERA.80.5.1538, l 1; mõlemad samuti RA, ERA.1356.1.76.

¹⁰² Maddisoni 06.10.1932 kiri Riigikohtu esimehele. – RA, ERA.80.5.1538, l 3; samuti RA, ERA.1356.1.76.

¹⁰³ Partsi 08.10.1932 kiri Erdmannile. – RA, ERA.1356.1.76. Gabreli 03.09.1932 kiri Riigikohtu esimehele. – RA, ERA.1356.1.76. Gabreli 18.10.1932 kiri Riigikohtu tsiviilosakonna esimehele. – RA, ERA.1356.1.76; Partsi 18.10.1932 kiri Riigikogule. – RA, ERA.80.5.1538, l 4.

Detsembris 1932 suri administratiivosakonna liige Dmitri Verhoustinski.¹⁰⁴ Riigikohus esitas vabanenud kohale kandidaadiks Riigikohtu abiprokuröri Karl Luua.¹⁰⁵ Riigikogu vanematekogu pani esimese, Verhoustinskist vabanenud koha täitmiseks hääletusele Luua ja Hellati ning teise, uue koha täitmiseks hääletusele Gabreli ja Hellati kandidatuuri (mõlemad sellises järjekorras). Riigikogu valis riigikohtunikeks vastavalt Hellati ja Gabreli.¹⁰⁶

Partsi ja mitme teise riigikohtunikuga lähedast Gabrelit seati kandidaadiks üles vähemalt neli korda, kuid Riigikogu näis tema suhtes umbusklik.¹⁰⁷ Gabrel oli olnud kolmes valitsuses kohtuminister, samas oli mitmel teiselgi kandidaadil (Palvadrel, Hellatil) poliitiline taust. Elmar Kirotar kirjutab oma päevikus, et Hellati saatmine välisteenistusest kohtunikuks oli erakondade poliitiline aktsioon.¹⁰⁸ Konkursi materjalid seda ei kinnita. Hellati kandidatuuri kaalus Riigikohus korduvalt ja ta valiti kohtunikuks teisel katsel.

Riigikohtu sisemine töökorraldus otsustati esimese põhiseaduse kehtimisajal aasta kaupa. 1920. aasta lõpus määras Riigikohtu üldkoosolek riigikohtunike rollid järgmiseks aastaks: Riigikohtu abiesimehena jätkas Lõo, kes valiti ühtlasi tsiviilosakonna juhatajaks, kriminaalosakonna juhatajana jätkas Beniko ja administratiivosakonna juhatajana Puusep. Tsiviilosakonna liikmeteks valiti Arro ja Verhoustinski, kriminaalosakonna liikmeteks Koemets ja Kann ning administratiivosakonna liikmeks Taevere ning kuni Riigikohtu koosseisu täiendamiseni Verhoustinski. Kohtu esimees Parts pidi kuni Kanni ametisseasumiseni tegutsema kriminaalosakonnas ja edaspidi tegelema üksnes kohtu juhtimisega.¹⁰⁹

Jaan Lõo jäi tsiviilosakonda juhtima kuni surmani 1939. aastal ja Peeter Puusep juhtis administratiivosakonda kuni pensionile minekuni 1938. aastal. Beniko surma järel sai 1924. aastal kriminaalosakonna juhiks Kann, kes jäi sellele

¹⁰⁴ Riigikohtunik Verhoustinski suri. – Sakala 06.12.1932, lk 2.

¹⁰⁵ Partsi 24.01.1933 kiri Riigikogule. – RA, ERA.1356.1.76.

¹⁰⁶ Riigikogu vanematekogu 08.02.1933 ettepanek. – RA, ERA.80.5.1538, l 10. Riigikogu V koosseisu II istungjärgu protokoll nr 39, 09.02.1933, vrg 517; teadaanne. – RT Lisa 17.02.1933, 13.

¹⁰⁷ Gabreli seoste kohta riigikohtunikega vt T. Anepaio. Eesti Vabariigi Riigikohus. 2. osa (viide 4), lk 3. Gabrel oli Partsi koolivend Treffneri gümnaasiumis ning Partsi ja Lõo kursusevend Tartu ülikoolis ja kaasvõitleja Eesti Üliõpilaste Seltsis. Gabrel, Parts, Lõo ja Taevere töötasid enne Eesti riigi loomist aastaid koos Võrus.

¹⁰⁸ E. Kirotar. Mis saab edasi? Päevik 1931–1940. I osa. – Akadeemia 2007/9, lk 2061.

¹⁰⁹ Väljavõte Riigikohtu korraldava koosoleku protokollist nr 25, 25.12.1920. – RA, ERA.1356.1.886, l 16–16p.

kohale Riigikohtu tegevuse lõppemiseni. Kohtu abiesimees oli aastatel 1922 ja 1923 Arro, 1924. aastal Tõnis Vares, seejärel kaks aastat Kann ning 1927. aastast kuni 1938. aastani Anton Palvadre. Ülejäänud kohtunikud tegutsesid üldiselt stabiilselt ühes osakonnas ja vajaduse korral asendasid teiste osakondade kohtunikke. Viktor Ditmari lisandumisega tsiviilosakonda jäi Verhoustinski alates 1925. aastast tegutsema üksnes administratiivosakonda.¹¹⁰ Riigikohtu juhtimine oli seega üsna stabiilne.

1920. aasta põhiseaduse alusel täideti üheksa riigikohtuniku kohta. Ametisse-nimetamine toimus pigem sihtotsingu kui konkursi teel. Riigikohus nägi vaeva sobivate isikute leidmisega, kes nõustuksid kandideerima. Kandidaadid loobusid majanduslikel põhjustel või pelgasid põrumist Riigikogu hääletusel. Mitmel korral võttis kandidaat nõusoleku tagasi, kui selgus, et toetus Riigikogus on ebapiisav. 1923. aastal nõudis Riigikogu esimest korda igale kohale vähemalt kahe kandidaadi esitamist, kuid ei olnud esialgu nõudmises järjekindel ja aktsepteeris tegelikkuses ka ainult ühte kandidaati. Kahel viimasel korral, 1928. ja 1932. aastal soovis Riigikogu vanematekogu resoluutselt näha kahte kandidaati kohale ja leidis, et need peab esitama Riigikohus. Tõnis Vares oli ainus riigikohtunik, kelle kandidatuuri seadis 1922. aastal üles Riigikogu vanematekogu, kõik ülejäänud riigikohtunikud valiti sel perioodil Riigikohtu ettepanekul. Vähemalt ühel korral pakkus kandidaadi välja Riigikogu fraktsioon, kuid pakutud isik (Uluots) keeldus kandideerimast. Pole teada, kas poliitikud või täitevvõim andsid Riigikohtule kandidaatide kohta soovitusi. Pigem tundub, et Riigikohus otsis kandidaate omal käel. Kui välja arvata riigikohtunike volituste pikendamine 1922. aastal, siis kandidaatide sobivust Riigikogu suures saalis ei arutatud ning fraktsioonid andsid tagasiside juhatusele. Seega ei soovinud Riigikogu riigikohtunike valimist politiseerida, vaid kohtuvõimu autoriteedi säilitamise nimel hoopis piiras oma võimu riigikohtunike ametisse nimetamisel.

¹¹⁰ Vt mh väljavõtted Riigikohtu korraldava koosoleku protokollist nr 43, 22.12.1921, 03.01.1923 protokollist ja protokollist nr 1, 04.01.1926. – RA, ERA.1356.1.886, l 18–18p, 23 ja 31; väljavõte Riigikohtu üldkogu korraldava koosoleku 07.01.1924 protokollist. – RA, ERA.1356.1.925 (pagineerimata); Riigikohtu üldkogu korraldavate koosolekute otsused. – RT 20.01.1925, 7–8; teadaanne. – RT 24.01.1927, 6.

Riigikohtunike ametisse nimetamise kord põhiseaduse 1926.–1933. aasta muutmiskavades ja 1933. aasta muudatuses

Põhiseaduse muutmiskavad 1920. aastate lõpus ja järgmise kümnendi alguses puudutasid ka riigikohtunike ametisse nimetamist. Põhiseaduse muutmise tõsisemad katsed algasid 1926. aastal Põllumeeste Kogude eelnõu esitamisega Riigikogule.¹¹¹ Selle järgi pidi kohtunikke, riigiametnikke ja kaitseväge ohvitseri „seadustel ettenähtud alustel“ ametisse määrama ja ametist vabastama Vabariigi President (eelnõu § 69). Arhiivis säilinud eelnõus on kehtinud põhiseaduse riigikohtunike valimiskorda puudutav tekst läbi kriipsutatud (§ 89), mis tähendab, et ka riigikohtunike ametisse nimetamine taheti anda presidendi pädevusse.

Põllumeeste Kogude järgmise, 1929. aasta ja mõni aeg hiljem Eesti Rahvaerakonna esitatud põhiseaduse muutmise eelnõud sisaldasid riigikohtunike ametisse nimetamise kohta identseid sätteid: „§ 69. Ülemat kohtuvõimu Eestis teostab Riigikogu poolt valitud ja Vabariigi Presidendi poolt ametisse kinnitatud riigikohtunikud koosnev Riigikohus.“¹¹² Presidendi kinnitamisfunktsioon tundub formaalne, sarnane näiteks seaduste väljakuulutamisega.

Põllumeeste Kogude ja Eesti Rahvaerakonna eelnõud töötas läbi Riigikogu erakondadevaheline mitteametlik komisjon, millesse kuulusid Jüri Uluots Põllumeeste Kogudest, rahvaerakondlane Hugo Kukke ja sotsiaaldemokraat August Rei. Komisjon kiitis riigikohtunike valimise korra heaks algses redaktsioonis.¹¹³ Sätet arutades avaldas Uluots arvamust, et enne valimisi võiks Riigikogu ära kuulata Riigikohtu ja kohtuministri arvamuse kandidaatide kohta. Rei arvates võis valimiste eelkäiku vajaduse korral reguleerida hariliku seadusega. Ta ei pidanud heaks riigikohtunike valimist ei Riigikogus ega ka Riigikohtu enda

¹¹¹ Riigikogu Põllumeeste rühma 27.09.1926 kiri Riigikogu juhatusele ja sellele lisatud Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmisseadus ning seletuskiri. – RA, ERA.80.3.851, l 13, 15 ja 22. Ülevaadet põhiseaduse muutmiskavades vt nt J. Klesment. Põhiseaduse muutmise seaduse eelnõu. – Eesti Politsei 1933/2, lk 113–116; E. Talvik. Legaalsuse põhimõte Eesti Vabariigi põhiseaduse tekkimises, muutmistes ja muutmiskavades. Tartu 1991, lk 35–43.

¹¹² Põllumeeste Kogude Riigikogu rühma 07.11.1929 kiri riigivanemale ja sellele lisatud Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise eelnõu. – RA, ERA.31.5.563, l 33–46. Eelnõu ja seletuskiri ka RA, ERA.80.5.1994a, l 1–38. Eelnõu äratrükk: V. Nõges. Ettepanekuid Eesti Vabariigi 1920. a põhiseaduse muutmiseks. Eesti Rahvuslaste Klubi toimetised 1. Tartu 1932, lk 155–60. Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise eelnõu. Rahvaerakonna Riigikogu rühma kava (kuupäevata). – RA, ERA.31.4.940, l 32–42. Eelnõu äratrükk: V. Nõges, lk 161–65.

¹¹³ Mitteametliku komisjoni protokollid nr 21 ja 22, 28.01.1932. – RA, ERA.80.5.1994a, l 222 ja 233.

poolt. Uluots kommenteeris veel presidendi funktsiooni ja leidis, et presidendil peaks olema õigus Riigikogu valitud kandidaat kas kinnitada või kinnitamata jätta.¹¹⁴

Järgmisena menetles seda eelnõu Riigikogu ametlik komisjon. Seal soovitas Põllumeeste Kogude juht Konstantin Päts riigikohtunike ametisse nimetamise korda muuta. Tema sõnul polnud selge, mis saab siis, kui president jätab mõne Riigikogu valitud kohtuniku kinnitamata. Päts soovitas Soome eeskujul, et Riigikohus pakub mitu kandidaati, kelle seast president määrab kohtuniku. Riigikohtuniku määramise otsusele pidi tema arvates andma kaasallkirja kohtuminister.¹¹⁵ Komisjoni istungile kutsutud Riigikohtu esimees Parts ja Kohtupalati vanem esimees Reichmann toetasid kohtunike nimetamise minekut presidendi kui võimude ühendaja kätte. Parts ei nõustunud aga Reichmanni ja kohtuministeeriumi kodifikatsiooniosakonna liikme Karl Selteriga, et nimetamise korda võiks reguleerida hariliku seadusega. Partsi arvates pidi kandidaadid esitama organ, kes neid kõige paremini tundis ehk Riigikohus, ning ette tulnuks panna kolm kandidaati. Riigikogu asjadevalitseja Maddison pidas õigeks, et riigikohtunikud valib ka edaspidi Riigikogu ja kandidaadid esitab Riigikohus. Komisjoni liige Rei seevastu toetas erakondadevahelise mitteametliku komisjoni loomist.¹¹⁶ Eelnõu teisel lugemisel pakkus Kukke sättele uue sõnastuse: „§ 69. [...] Riigikohtunikud nimetab ametisse Vabariigi President Riigikohtu poolt ettepanud kandidaatide hulgast.“ Päts soovitas küll jätta välja kandidaatide esitamise osa, kuid Kukke ja kohtuministeeriumi kodifikatsiooniosakonna direktor Johan Reinhold pidasid seda vajalikuks ning komisjon kiitis Kukke sõnastuse heaks. Reinholdi jaoks tähendas „ametisse nimetamine“ seda, et president võib esitatud kandidaatide seast kohtuniku ka nimetamata jätta ja sel juhul pidi Riigikohus esitama uued kandidaadid.¹¹⁷

Veel vaieldi kohtuministri kaasallkirja vajaduse üle nimetamise otsusel (eelnõu § 61 lg 1). Maddison pidas kaasallkirja vajalikuks, sest ilma selleta muutuvat presidendi otsus poliitiliseks. Samuti pooldas kaasallkirja Reinhold. Rei ja

¹¹⁴ Mitteametliku komisjoni protokoll nr 16, 10.12.1931. – RA, ERA.80.5.1994a, 1 203.

¹¹⁵ Põhiseaduse muutmise seaduse komisjoni protokollid nr 2, 02.03.1932, ja nr 7, 07.03.1932. – RA, ERA.80.4.388, 1 3 ja 28p.

¹¹⁶ Põhiseaduse muutmise seaduse komisjoni protokoll nr 9, 09.03.1932. – RA, ERA.80.4.388, 1 40–41.

¹¹⁷ Põhiseaduse muutmise seaduse komisjoni protokoll nr 12, 11.03.1932. – RA, ERA.80.4.388, 1 56–57.

komisjoni liige Leps põllumeeste fraktsioonist vaidlesid kaasallkirja nõudele vastu. Esialgu soostus komisjon sotsiaaldemokraatide saadiku Johannes Klesmenti pakutud kompromissiga, et kaasallkiri on vajalik kõigi muude kohtunike ametisse nimetamisel, aga mitte riigikohtunike puhul.¹¹⁸ Eelnõu kolmandal lugemisel komisjonis soovitas Uluots laiendada kaasallkirja nõude siiski ka riigikohtunikele. Tema sõnul tagavat kaasallkiri, et kohtuministril on riigikohtunike nimetamisel kaasarääkimise õigus ja ta muutub sellega Riigikogu ees Riigikohtu eestkõnelejaks. Päts ei pidanud enam kaasallkirja vajalikuks. Ta küsis retooriliselt, et mis tähtsust on kaasallkirjal, kui president võib Riigikohtu esitatud kandidaadi nimetada või nimetamata jätta. Uluotsa ettepanekul riigikohtunike erand kustutati ja kaasallkiri pidi saama kõigi kohtunike nimetamisel kohustuslikuks.¹¹⁹

Riigikogu suures saalis kohtunike ametisse nimetamist ei arutatud.¹²⁰ Rahvahääletusele pandud eelnõusse jõudis säte komisjoni sõnastuses keeleliselt pisut redigeerituna: „§ 69. [...] [2] Riigikohtunikud nimetab ametisse vabariigi president riigikohtu poolt esitatud kandidaatide hulgast.“¹²¹ Riigikogu eelnõu kukkus 1932. aasta augustis rahvahääletusel napilt läbi.

Riigikogu uue koosseisu põhiseaduskomisjon töötas põrunud eelnõu 1932. aasta novembrist 1933. aasta jaanuarini ümber uueks eelnõuks. Riigikohtunike ametisse nimetamise sätet muudeti: „§ 69. [...] [2] Riigikohtunikud nimetab ametisse Riigivanem Riigikohtu ettepanekul.“¹²² Komisjoni ettekandja, keskerakondlane Kalbus seletas saadikutele, et kui eelmise eelnõu järgi oli riigivanem seotud Riigikohtu poolt esitatud kandidaatidega, siis uue järgi enam mitte ja riigipea võib riigikohtunikuks nimetada ka enda kandidaate.¹²³

Põhiseaduskomisjonis vahendas kohtu- ja siseministeeriumi kodifikatsiooni-osakonna liige Klesment Riigikohtu muret, et selline tõlgendus rikub kohtuvõimu sõltumatust. Kalbus märkis vastuseks, et vastavat muudatust soosisid

¹¹⁸ Põhiseaduse muutmise seaduse komisjoni protokollid nr 9, 09.03.1932, ja nr 12, 11.03.1932. – RA, ERA.80.4.388, l 40–41 ja 56–57.

¹¹⁹ Põhiseaduse muutmise seaduse komisjoni 17.03.1932 protokoll nr 14. – RA, ERA.80.4.388, l 90–91p.

¹²⁰ Vt protokollitud arutelusid Riigikogu IV koosseisu IX istungjärgu protokollid nr 225, 26.02.1932, vrg 3760–3761, nr 233, 18.03.1932, vrg 3877–3914, nr 235, 22.03.1932, vrg 3960–3973, ja nr 237, 23.03.1932, vrg 4037–4040.

¹²¹ Põhiseaduse muutmise eelnõu. – Kaja 26.03.1932, lk 7.

¹²² Riigikogu Põhiseaduse komisjoni ettepanek 11.01.1933, lisa nr 78, Riigikogu V koosseisu 14.–64. koosoleku täielikkude protokollide lisad, lk 48–52.

¹²³ Riigikogu V koosseisu II istungjärgu protokoll nr 35, 17.01.1933, lk 440.

Tallinnas juristide koosolekul osalejad, ja jätkas: „Peab olema Põhiseaduses pääsetee, kui peaks tulema vägipulgavedamine Riigikohtu ja Riigivanema vahel. Üks, ja nimelt Riigivanem, peab privaleerima. On kuulda hääli kohtunikkude hulgast, et Riigikohus kujuneb kastiks, tuleb ehk tarvidust sinna värsket verd juurde viia.“ Kahjuks pole teada, mis koosolekut Kalbus silmas pidas, millal see toimus ja kes sellel osalesid. Kalbuse arvates muudatus kohtute sõltumatust ei rikkunud, kuna kord juba määratud kohtunikud olevat sõltumatud. Kindral Jaan Soots Ühinenud Põllumeeste Erakonnast kommenteeris, et kehtiva korra järgi võib riigikohtuniku kandidaate üles seada ka Riigikogu.¹²⁴

Riigikohut häirinud muudatuse pakkus esile teine ühinenud põllumeeste fraktsiooni saadik, vandeadvokaat Otto Tief. Ta seletas, et kui riigivanem on seotud Riigikohtu kandidaatidega, võib Riigikohtu koosseis muutuda „perekondlikuks ja ei ole võimaldatud värske vere juurdevool“. Rahvusliku Keskerakonna saadik vandeadvokaat Rein Eliaser muudatust ei pooldanud, sest see politiseerivat riigikohtunike ametissenimetamist.¹²⁵ Riigikohtu politiseerimispüüet heitis Riigikogule ette ka vabadussõjalaste häälekandja.¹²⁶

Komisjonis tekkinud vaidlustele vaatamata kohtunike nimetamise kord Riigikogu täiskogus aruteluteemaks ei kerkinud ja kõnealune säte pandi rahvahääletusele põhiseaduskomisjoni sõnastuses.¹²⁷ Riigikogu teine katse põhiseadust muuta põrus 1933. aasta juunis rahvahääletusel suurelt.

Veel enne, kui Riigikogu asus tööle uue eelnõu kallal, esitasid vabadussõjalased 1932. aasta novembris rahvaalgatuse korras oma põhiseadusemuudatused. Nende riigikohtunike ametisse nimetamise punkt sarnanes Riigikogu esimese eelnõuga: „§ 69. [...] Riigikohtunikud kinnitab ametisse Riigivanem Riigikohtu poolt esitatud kandidaatide hulgast.“¹²⁸ Vabadussõjalaste eelnõu väljatöötamise materjale pole teadaolevalt talletatud ja isegi koostajad on

¹²⁴ Põhiseaduskomisjoni protokoll nr 23, 20.01.1933. – RA, ERA.80.5.320, l 98p–99.

¹²⁵ Põhiseaduskomisjoni protokollid nr 16, 20.12.1932, ja nr 18, 10.01.1933. – RA, ERA.80.5.320, l 72–72p ja 83–83p.

¹²⁶ Erakonnad otsivad pääsmist „Võitluse“ trükiveast. – Võitlus 27.04.1933, lk 3.

¹²⁷ Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise seadus. – RTL 03.03.1933, 16, 396. Arutelude kohta vt Riigikogu V koosseisu II istungjärgu protokollid nr 36, 19.01.1933, lk 441–478, nr 37, 24.01.1933, lk 479–494, ja nr 40, 14.02.1933, lk 523–539.

¹²⁸ Aleksander Seimani jt 09.11.1932 kiri Riigikogu juhatusel ja sellele lisatud Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise seadus. – RA, ERA.80.5.2038, l 1–8. Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise seaduse-eelnõu. – RT Lisa 09.12.1932, 97.

teadmata.¹²⁹ Seega on selgusetu, kas verbi „nimetab“ asendamine verbiga „kinnitab“ kandis mingit sisulist eesmärki. 1937. aasta põhiseaduse koostamise aegu seletas Eduard Laaman, et kinnitamine võimaldab üksnes vetoõiguse tarvitamist, nimetamine eeldab valikut kandidaatide hulgast.¹³⁰ Kuna sõna „kandidaadid“ oli vabadussõjalaste eelnõus mitmuses, jäi valik endiselt riigivanemale. Muus osas võib sõnastuse sarnasusele tuginedes eeldada, et Riigikogu komisjonis antud tõlgendus riigikohtunike ametisse nimetamise korrale oli asjakohane ka vabadussõjalaste eelnõu puhul.

Olulise sisulise erinevusena Riigikogu mõlemast eelnõust oli nimetamine riigivanema ainupädevuses ehk kaasallkirja nõue kohtunike nimetamisel ei kehtinud (PS § 61 lg 1). Vabadussõjalased seletasid seda sooviga vältida poliitilist mõju Riigikohtule.¹³¹ 1933. aasta aprillis Tallinnas peetud 12. õigusteadlaste päeval esinenud kohtu- ja siseminister Ado Anderkopp kaitses Riigikogu uut eelnõu ega nõustunud, et kaasallkiri kohtuid politiseerib. Tema ettekandest võib mõista, et ta pidas presidenti Riigikohtu kandidaatidega seotuks ka Riigikogu eelnõu järgi.¹³²

Vabadussõjalaste põhiseadusemuudatused kiideti rahvahääletusel suure häälteenamusega heaks ja need jõustusid 24. jaanuaril 1934.¹³³ Muudatuste rakendamiseks kehtestatud valitsemise korraldamise seadus täpsustas, et riigivanemale esitatakse nimetamiseks igale vabale kohale kaks riigikohtuniku kandidaati. Kandidaadid valis Riigikohtu üldkogu.¹³⁴

¹²⁹ Arvatakse, et koostajate seas oli vabadussõjalastest või nende toetajatest advokaate, kuid puudusid riigiõiguse asjatundjad. Elo Tuglas nimetab vabadussõjalaste põhiseadust „Grau-Karlsoni soperdiseks“: E. Tuglas. Tartu päevik: 1928–1941, 2. tr., Tallinn 2008, lk 142. Eduard Laaman ja temale toetuv Rein Marandi loetlevad asjaosalistena advokaate Theodor Rõuku, Artur Sirki, Ferdinand Karlsonit ja Karl Graud, vt R. Marandi. Must-valge lipu all: Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937. 1: Legaalne periood (1929–1934). Stockholm 1991, lk 179 ja 185; E. Laaman. Vapside vandeselts: Kohtuliku juurduse andmetel. Tallinn 2021, lk 35–36. 1932. aasta detsembris esindas vabadussõjalasi Riigikogu põhiseaduskomisjonis vandeadvokaat Paul Telg, vt põhiseaduskomisjoni protokollid nr 4, 02.12.1932, ja nr 12, 13.12.1932. – RA, ERA.80.5.320, l 7–11p ja 45–51p.

¹³⁰ Riigivanema poolt nimetatud põhiseaduse eelnõu kava väljatöötamise komisjoni protokoll nr 27, 17.01.1937. – RA, ERA.31.3.735 (pagineerimata).

¹³¹ Vt L. H[ellat?]. Vabadussõjalaste riigivanem ja erakondade president. – Võitlus 10.06.1933, lk 4.

¹³² A. Anderkopp. Põhiseaduse muutmise eelnõud. Tartu 1933, lk 16.

¹³³ Rahvahääletusel 14.–16.10.1933 vastu võetud Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise seadus. – RT 28.10.1933, 86, 628.

¹³⁴ Riigikogu poolt 19.01.1934 vastu võetud valitsemise korraldamise seadusega muudetud Vene kohtute seaduse § 216. – RT 23.01.1934, 5, 36.

Õigusteadlane Artur-Tõeleid Kliimann tõlgendas põhikorras toimunud muutust selliselt, et riigikohtunike ametisse nimetamisel oli riigivanem seotud Riigikohtu esitatud kandidaatidega, kuid mitte Riigikohtu eelistusega (st ta võis valida Riigikohtu nimekirjast ükskõik kelle, sõltumata kandidaatide järjekorrast).¹³⁵ Ka Tartu ülikooli riigiõiguse professori Nikolai Maimi arvates oli riigivanem seotud talle esitatud kandidaatidega.¹³⁶

Kõigi põhiseaduse muutmise eelnõude järgi läks riigikohtunike ametisse nimetamine Riigikogult riigipea (eri versioonides kas riigivanema või presidendi) kätte. See muudatus ei leidnud vastuseisu ei poliitikute ega kõrgemate kohtute esindajate seas. Ainsana pooldas senise korra säilitamist Maddison. Elavalt vaieldi selle üle, (i) kas reguleerida kandidaatide ülesseadmise kord põhiseadusega või hariliku seadusega, (ii) kas kandidaadid peaks esitama kohtuvõim või muu võimuharu, (iii) kas kandidaadid on siduvad või on riigipeal õigus nimetada ka oma soosikuid ning (iv) kas ametissenimetamise otsus on riigipea ainupädevuses või vajab otsus poliitiliselt vastutava ministri kaasallkirja. Esimeses küsimuses jäid Päts ja Reichmann selgelt vähemusse ning kõik kolm rahvahääletusele pandud versiooni reguleerisid ka kandidaatide esitamist. Kõigil kolmel juhul pidi kandidaadid esitama Riigikohus. See väljendas Maddisoni väitel juba tsaariaegses seaduses sisaldunud põhimõtet, et kandidaadi esitab kohus, kelle koosseisu täiendatakse.¹³⁷ Riigikogu 1932. aasta ja vabadussõjalaste eelnõu järgi oli eelvalik riigipeale siduv, Riigikogu 1933. aasta eelnõus aga tõenäoliselt mitte. Riigipea täieliku otsustamisvabaduse pooldajad (Tief, Kalbus jt) ei peljanud ohtu kohtuvõimu sõltumatusele ja õigustasid seda muudatust vajadusega vältida Riigikohtu muutumist kinniseks „kastiks“ või „perekondlikuks“. Riigikogu mõlema eelnõu järgi oli nimetamise otsusel vajalik ministri kaasallkiri, vabadussõjalased välistasid kaasallkirja nõude (erakonnapoliitikute oli kaasallkirja vastu Päts; Uluots, Maddison ja Reinhold pidasid kaasallkirja vajalikuks). Põhiseaduse ja selle rakendusseaduse jõustumisel hakkas kehtima kord, mis andis riigipeale küll valikuõiguse, kuid tagas selle, et Riigikohtu koosseisu kujundamisel mängis kohtuvõim ise kesket rolli.

¹³⁵ A.-T. Kliimann. Kohtunikkude määramine. – Õigus 1934/2, lk 70–72.

¹³⁶ N. Maim. Riigiõigus. II: Positiivne riigiõigus. – E. Janson (toim.). Eesti Vabariigi riigiõigus. Tartu 1935, lk 49.

¹³⁷ Põhiseaduskomisjoni protokoll nr 16, 20.12.1933. – RA, ERA.80.5.320, l 72.

Riigikohtunike ametissenimetamised põhiseaduse 1933. aasta muudatuste kehtimisajal

Oluliselt muutunud korra järgi nimetati esimesed (ja ainsad) riigikohtunikud ametisse 1935. aastal. Pärast 1934. aasta märtsipööret Pätsi dekreediga kehtestatud kohtunike vanusepiiri¹³⁸ tõttu pidi pensionile minema kriminaalosakonnas tegutsenud Harald Jucum.¹³⁹ Vabanenud kohale kandideeris ainult Kohtukoja (endise Kohtupalati) liige ja Tartu ülikooli kriminaalõiguse professor Karl Saarmann.¹⁴⁰ Pole teada, kas lisakandidaate üldse otsiti. Riigivanem Päts igatahes lisakandidaate ei nõudnud ja nimetas Saarmanni ametisse.¹⁴¹

Viktor Ditmari surma tõttu 1935. aastal vabanenud kohale kandideerisid Kohtupalati liikmed Ernst Erdmann, Paul Poom, Jaan Moks ja Hugo Kasse. Riigikohtu üldkogu esitas riigivanemale Moksi ja Erdmanni kandidatuuri, Päts nimetas neist ametisse esimese, Moksi.¹⁴²

Kahest nimetamisest esimesel seega eirati seadusesse selgelt sisse kirjutatud kahe kandidaadi nõuet, teisel korral toimus kõigiti nõuetekohane konkurss.

Riigikohtunike ametisse nimetamise kord 1937. aasta põhiseaduses

Eesti teise põhiseaduse eelnõu algversiooni koostas Konstantin Pätsi moodustatud erakomisjon. Seda juhtis kohtuministeeriumi nõunik Johannes Klesment, liikmed olid juristiharidusega ajakirjanikud Eduard Laaman ja Hugo Kukke. 1936. aasta novembris moodustatud uue põhiseaduse kava väljatöötamise erikomisjon, millesse peale kolme eelnimetatu kaasati riigisekretär Karl Terras, riigikohtunik

¹³⁸ Riigivanema 13.06.1934 dekreediga antud riigikohtunikude, kohtunikude ja kohtu-uurijate vanuse ülemmäära seadus. – RT 29.06.1934, 55, 473. Seadus jõustus 15.09.1934. Vanusepiiri kritiseeris teravalt Kohtukoja tsiviilosakonna esimees Karl Gyldenstubbe: vt K. Gyldenstubbe. Kohtunikude sõltumatus PS-e ja KS-e seisukohast. – Õigus 1934/5, lk 225–232. Samuti nimetuks jäänud Kohtunik. Kohtute noorendamise puhul. – Päevaleht 08.05.1934, lk 2.

¹³⁹ Riigikohtunik H. Jucum vanaduspuhkusel. – Päevaleht 06.07.1935, lk 5.

¹⁴⁰ Riigikohtu üldkogu korraldava koosoleku protokoll nr 27, 20.06.1935. – RA, ERA.1356.1.133 (pagineerimata).

¹⁴¹ Riigivanema 19.07.1935 otsus nr 641. – RT Lisa 30.07.1935, 59.

¹⁴² Riigikohtu üldkogu korraldava koosoleku protokollid nr 30, 09.09.1935, ja nr 32, 19.09.1935. – RA, ERA.1356.1.133. Riigivanema 26.09.1935 otsus nr 745. – RT Lisa 04.10.1935, 79.

Anton Palvadre ja advokaat Ado Anderkopp, võttis aluseks erakomisjoni koostatud eelnõu.¹⁴³

Erikomisjoni ette toodud kohtunike ametisse nimetamise punkt kõlas järgmiselt: „§ 101. Riigikohtunikke ja kohtunikke, kui nad ei ole valitavad seaduse järgi, nimetab ametisse Riigivanem.“¹⁴⁴ Klesment vahendas Pätsi seisukohta, et kohtunike ametisse nimetamine võiks toimuda õiguskantsleri ettepanekul. Kohtud ise pidid nimetamisest igatahes kõrvale jääma, kuna „iga kohus on õigusemõistmises rippumatu, mitte alluv“. Kui kohtuministeriumis oldi arvamusel, et ametissenimetamise otsuse peaks kohtuminister kaasallkirjastama, siis Pätsi eelistuse järgi pidi kohtunike ametisse nimetamine olema riigivanema erioigus (st ei vajanud kaasallkirja).¹⁴⁵ Kohtute komplekteerimisel kohtuvõimu rolli vähendamist ja ametissenimetamise jätmist riigipea ainuotsuseks oli Päts soovunud juba 1930. aastate alguses.

Palvadre andis erikomisjonile edasi Riigikohtu seisukoha, et senine kohtunike valiku süsteem tagab kõige õigemad valikud. Ei õiguskantsler ega ka kohtute esimeestest koosnev kolleegium ei saavat tema sõnul asendada Riigikohtu üldkogu. Palvadre märkis, et kui kandidaate hakatakse esitama prokuratuuri kaudu, võib see tekitada korruptsiooni. Tõenäoliselt pidas ta prokuratuuri all silmas õiguskantslerit kui kindralprokuröri institutsiooni edasiarendust. Palvadre sõnusti eeldas enamik riigikohtunikke, et riigipea on esitatud kandidaatidega seotud ja peab neist ühe kinnitama.¹⁴⁶

Laaman ja Kukke pooldasid samuti senise korra säilitamist. Kukke arvates tagas kandidaatide esitamine Riigikohtu poolt sobivate kandidaatide väljasõelumise. Kui ettepaneku teinuks õiguskantsler, jäänuks tema hinnangul ebaselgeks, millistel alustel õiguskantsler kandidaate sõelub ja see võivat politiseerida kohtunike ametisse nimetamist.¹⁴⁷

Otsustati välja töötada mitu võimalikku versiooni. Riigikohus pakkus alternatiivse sõnastuse: „§ 101. [1] Riigikohtunikke ja teisi kohtunikke nimetab

¹⁴³ Riigivanema 09.12.1936 käskkiri nr 25. – RA, ERA.31.3.13653, l 1. Käskkirja Riigi Teatajas ei avaldatud. Vt ka J. Klesment. Uue põhiseaduse algeelnõu. – A. Mägi (toim.). Põhiseadus ja Rahvuskogu. Tallinn 1937, lk 83.

¹⁴⁴ Erikomisjoni protokoll nr 27, 17.01.1937. – RA, ERA.31.3.735.

¹⁴⁵ Erikomisjoni protokollid nr 25, 15.01.1937, ja nr 26, 16.01.1937. – RA, ERA.31.3.735.

¹⁴⁶ Samas. Kindralprokurör oli Vene impeeriumis kõrgeim riigiaparaadi tegevuse seaduslikkuse üle järelevalvet teostav ametnik. Alates 1802. aastast täitis kindralprokuröri ülesandeid justiitsminister.

¹⁴⁷ Samas.

ametisse Riigivanem Riigikohtu poolt esitatud kahest kandidaadist. Riigivanema nõusolekul võib Riigikohus esitada ainult ühte kandidaati. [2] Riigikohtu esimehe nimetab Riigivanem riigikohtunikude hulgast. [3] Riigivanema otsused riigikohtunikude ja kohtunikude kinnitamise või Riigikohtu esimehe nimetamise kohta ei vaja peaministri või ministri kaasallkirja.“ Komisjon asendas esimeses lõikes kahe kandidaadi nõude fraasiga „ülesseatud kandidaatide hulgast“ ja jättis ära kolmanda lõike, sest kaasallkirja nõuet reguleeriti mujal.¹⁴⁸

Kukke soovitas esimeses lõikes Riigikohtu rolli vähendada: „Riigikohtunikke ja teisi kohtunikke nimetab ametisse Riigivanem, kusjuures Riigikohtul on õigus esitada kandidaate.“ Laaman pakkus välja oma variandi: „Riigikohtunikke ja teisi kohtunikke nimetab ametisse Riigivanem, ära kuulates Riigikohtu seisukoha.“ Ta seletas, et sel juhul pole Riigikohtu seisukoht siduv, aga riigipea saaks teada, mida kohus ühe või teise kandidaadi kohta arvab.¹⁴⁹

Erikomisjoni viimasel koosolekul loeti alternatiivid ette sellises järjekorras: esimesena Laamani, teisena Kukke ja kolmandana Riigikohtu ettepanek. Palvadre soovitas tõsta Riigikohtu oma esimeseks ja komisjoni koosolekul Klesment toetas seda.¹⁵⁰ Ometi jättis Klesment kas omal või talle suuniseid andnute algatusel komisjoni lõplikku eelnõusse üksnes Laamani versiooni. Teine lõige asendati täiesti uue, kohtunike katseaega võimaldava sättega: „§ 109. [1] Riigikohtunikke ja teisi kohtunikke nimetab ametisse Vabariigi President, ära kuulates Riigikohtu seisukoha. [2] Esmakordne nimetamine kohtunikuks võib toimuda tähtajaliselt kolme aasta peale.“¹⁵¹ Katseaja võimalust ei olnud komisjon põhjalikumalt arutanud. Klesment viitas vaid põgusalt katseaja mõttekusele ja Palvadregi möönis selle nõude mõistlikkust, kuid üksnes lisakohtunike puhul.¹⁵²

Veel enne eelnõu arutelu Rahvuskogu kodade komisjonides kritiseeris kohtute komplekteerimise sätteid ajakirjanduses Rahvuskogu esimese koja liige, Valga vandeadvokaat Jaan Kokk. Ta nimetas põhimõtteliselt vastuvõetamatuks kohtunike nimetamisel vabade käte andmist aktiivset valitsusvõimu teostavale

¹⁴⁸ Erikomisjoni protokoll nr 27, 17.01.1937. – RA, ERA.31.3.735.

¹⁴⁹ Samas.

¹⁵⁰ Erikomisjoni protokoll nr 45, 29.01.1937. – RA, ERA.31.3.735.

¹⁵¹ Klesmenti 08.02.1937 kiri riigivanemale ja sellele lisatud põhiseaduse projekt. – RA, ERA.31.3.735. Samal kujul sisaldus säte Pätsi poolt 23. veebruaril 1937 Rahvuskogule esitatud projektis (§ 107). – A. Mägi (toim.). Põhiseadus ja Rahvuskogu. Tallinn 1937, lk 486.

¹⁵² Erikomisjoni protokoll nr 25, 15.01.1937. – RA, ERA.31.3.735.

presidendile.¹⁵³ Rahvuskogu kõigi komisjonide ühisel koosolekul teatas kohtunike esindajana teise koja liikmeks valitud Palvadre, et vähemalt 90% kohtunik-konnast on hämmeldunud kohtuvõimu peatüki ümbertegemise pärast ega näe selleks mingit vajadust. Ta meenutas, et omal ajal Riigikogu ei sekkunud riigikohtunike nimetamisse, vaid hoopis piiras ise oma volitusi kandidaatide ülesseadmisel. Palvadre kutsus üles kärpima riigipea võimu kohtunike ametissenimetamisel.¹⁵⁴ Muudatuste vastu võttis kodade ühiskoosolekul sõna veel esimese koja liige, noor Valga advokaat Juhan Uemaa (kuni 1935. aastani Neumann).¹⁵⁵ Kohtunike valikut ja kohtute sõltumatust ähvardavaid ohte tõi 1937. aasta aprillis Tartus õigusteadlaste koosolekul peetud ettekandes esile ka Rahvuskogu esimese koja liige riigikohtunik Karl Saarmann.¹⁵⁶

Rahvuskogus töötasid põhiseaduse eelnõu kallal kõigepealt kummagi koja teema- ja üldkomisjonid, kes töö käigus kodade seisukohti omavahel kooskõlastasid. Kuna sama säte reguleeris kõigi kohtunike ametissenimetamist, ei eristu protokollitud vaidlustest üldjuhul, kas silmas peetakse riigikohtunike või muude kohtunike nimetamise korda.

Rahvuskogu esimese koja teemakomisjonis nõudsid valitsusmeelsed saadikud ja ametnikud Riigikohtu rolli vähendamist kohtunike ametissenimetamisel ja riigipea otsustusvabaduse suurendamist. Rahvuskogu liige siseminister Kaarel Eenpalu (kuni 1935. aastani Karl Einbund) võttis nende põhjendused kokku nii: „Meil on aga kohtutega lood juba niikaugel, et räägitakse avalikult väljakujunenud kohtunikkude tsunftist ja suurtest eestvedajatest ning et keegi teine kõrvalt sinna tsunfti enam ei pääse. Kohtutel on ka võimalus minna kuni otsese saboteerimiseni, et esitataks riigipeale määramiseks kaks kandidaati ning Riigivanem ainult määraku neist, kuid tagasi saata kohtule neid kandidaate ei või. Selline olukord on leidnud arvustamist isegi juba kohtunikkude ringkonnis.“ Valitsusmeelne Tartu vandeadvokaat Oskar Rütli nõustus, et kohtud on tsunftilikud ja neisse oleks tarvis värsket verd. Riigivanema ja valitsuse esindajatena komisjoni töös osalenud Klesment ning kohtuministri abi Johan Raid kordasid Eenpalu väidet, et kehtiva põhiseaduse järgi on riigivanem jäigalt seotud Riigikohtu esitatud kandidaatidega; ta ei saa neid isegi tagasi lükata, vaid peab esitatutest ühe ametisse

¹⁵³ J. Kokk. Kohtute rippumatus. – Postimees 02.03.1937, lk 2.

¹⁵⁴ Rahvuskogu põhiseaduse eelnõu-osade komisjonide ühised koosolekud: stenograafilised aruanded 2. ja 3. märtsil 1937. Tallinn 1938, lk 34–35.

¹⁵⁵ Samas, lk 61.

¹⁵⁶ K. Saarmann. Kohtute osa põhiseaduses. – Postimees 02.04.1937, lk 5.

nimetama. Riigikohtu pädevuse piiramist kohtunike kandidaatide esitamisel toetasid veel Rahvuskogu liikmed sotsiaalminister Oskar Kask ja Isamaaliidu Tartumaa tegelane Martin Rõigas.¹⁵⁷

Saarmann vaidles vastu väidetele, nagu oleks kohtunikukond muutunud tsunftilikuks ja selle „eestvedajad“ mõjuvõimsaks. Ta tegi ettepaneku sätte muutmiseks nii, et kohtunikud nimetaks ametisse president eriõiguse alusel Riigikohtu ettepanekul. Rakvere prokurör Karl Kompus pakkus professor Kliimanni teooriale tuginedes, et riigipeale tuleks esitada ainult üks kandidaat, kes selle kas kinnitab või jätab kinnitamata. Raid ja Eenpalu pidasid Kliimanni vaadet ekslikuks ja nende arvates ei välistanud mitme kandidaadi esitamist ükski seni kohtunike ametisse nimetamise kohta kasutatud verb: „määramine“, „nimetamine“ ega „kinnitamine“. Senise korra säilitamise poolt ja riigipea pädevuse laiendamise vastu võtsid Saarmanni ja Kompuse kõrval sõna Uemaa ja admiral Johan Pitka. Rütli soovis põhiseaduses kandidaatide esitamise korra lahteks jätta, kuid võttis ettepaneku hiljem tagasi.¹⁵⁸

Raid kaitses endiselt kohtuministri kaasallkirja nõuet, nagu ta oli seda teinud juba 1932. aastal. Peale Kompuse teisi kaasallkirja pooldajaid komisjonis ei olnud. Sätte teises lõikes sisaldunud kohtunike katseaja kaitseks keegi teine peale Klesmenti sõna ei võtnud. Kuna Riigikohtu pädevuse asjus kokkuleppele ei jõutud, otsustati anda kohtunike ametissenimetamise paragrahv arutamiseks kodadevahelisse aruandjate komisjoni.¹⁵⁹

Rahvuskogu teise koja teemakomisjonis kaitses senist kohtunike ametisse nimetamise korda ehk siduvate kandidaatide esitamist Riigikohtu poolt Palvadre. Ta kandis ette Tartu ringkonnakohtunike pika põhjenduse senise korra kaitseks. Kohtukoja esimees Reichmann esitas oma seisukoha, mille järgi kandidaate oleks pidanud esitama erinevate kohtute esindajatest koosnev kolleegium ning kolleegiumi koosseisu ja kandidaatide esitamise korra määraks harilik seadus. Tartu Poeglaste Gümnaasiumi direktori Viktor Neggo teada oli kohtunikukond aga kolleegiumi idee vastu. Hugo Kukke pakkus välja kolmanda alternatiivi. Nimelt et Riigikohus koostab sobivatest isikutest nimekirja ja president nimetab neist ühe, küsides temalt enne nõusoleku. See tähendanuks, et teistelt nimekirja

¹⁵⁷ Rahvuskogu esimese koja teise komisjoni protokollid nr 15, 16.03.1937, nr 40, 22.04.1937, ja nr 41, 22.04.1937. – RA, ERA.77.3.73, l 36–40 ja 167p–171.

¹⁵⁸ Samas.

¹⁵⁹ Rahvuskogu esimese koja teise komisjoni protokollid nr 15, 16.03.1937, nr 41, 22.04.1937, ja nr 44, 28.04.1937. – RA, ERA.77.3.73, l 36–40, 169–171 ja 185–185p.

arvatutelt nõusolekut ei küsita ja nimetamata jäänud isikud pole avalikult teada ehk kedagi ei saaks nimetada läbikukkujaks. Nimekirja ideed toetas Johan Raid, selle vastu võttis sõna Tartu ülikooli esindajana Rahvuskogusse valitud Ants Piip. Piip pelgas, et nimekirja lülitamisega rikutakse suurema hulga isikute rahu ja nimetamata jäänud isikud tunnevad end siiski läbikukkujatena. Tallinna linnapea kindral Jaan Soots pooldas riigipea täielikku vabadust kohtunike ametisse nimetamisel. Soots väljendas nii nagu Eenpalugi kartust, et muidu „kohtunikude seisus muutub kinniseks tsunftiks“. Riigikohtu poolt esitatud kandidaatide siduvus riigipeale tähendas tema sõnul sisuliselt kohtunike koopteerimist, mille tagajärjel „kohtutesse tulevad kõik ühte masti mehed“. Piip küsis seepeale vahele, et kas riigipea ei või määrata „ühte masti mehi“. Piip rõhutas, et kohtunike nimetamisel ei tohi lubada riigipea suvaotsust ja kohtuvõimu ettepanek peab olema siduv.¹⁶⁰

Raid seisis kaasallkirja idee eest ka teises kojas. Palvadre vaidles kaasallkirjale vastu ning põhjendas vastuseisu vajadusega säilitada kohtute ja kohtunike sõltumatus. Tema sõnul täitevvõim juba oli kaasatud nimetamise protseduuri sellega, et prokuratuurilt küsitakse arvamust kohtunikukandidaatide kohta. Kaasallkirja pooldas veel Reichmann, vastu olid Piip ja Soots.¹⁶¹

Kohtunike katseaja (katseajal kohtunikke nimetati kõnedes „proovi-kohtunikeks“) vastu võtsid teises kojas sõna Reichmann, Palvadre ja Piip, katse- aega kaitsesid Neggo, Soots ja Raid. Hääletusel jäi katseaeg eelnõust napilt välja (5 poolt, 5 vastu). Kohtunike ametissenimetamise paragrahv võeti teise koja teemakomisjonis vastu Palvadre soovitatud ja Kukke poolt pisut täiendatud kujul: „Riigikohtunikke ja muid kohtunikke nimetab ametisse Vabariigi President eri- õigusel Riigikohtu poolt esitatud kandidaatide hulgast. Kandidaatide üles- seadmise ja esitamise alused ning lähem kord määratakse seadusega.“ Kukke nimekirja-alternatiiv jäi teiseks ja Reichmanni kollegiumi oma viimaseks.¹⁶²

Esimese koja soovil kohtunike ametissenimetamise küsimuses seisukoha kujundanud aruandjate komisjoni kuulusid Saarmann ja Uluots esimesest kojast ning Anderkopp ja Kukke teisest kojast. Aruandjate komisjon kiitis heaks teise

¹⁶⁰ Rahvuskogu teise koja teise komisjoni protokollid nr 12, 11.03.1937, nr 13, 11.03.1937, nr 35, 15.04.1937, ja nr 42, 27.04.1937. – RA, ERA.77.3.80, l 26p–33p, 128–131 ja 166–170p.

¹⁶¹ Rahvuskogu teise koja teise komisjoni protokoll nr 42, 27.04.1937. – RA, ERA.77.3.80, l 166p–169.

¹⁶² Rahvuskogu teise koja teise komisjoni protokollid nr 12, 11.03.1937, nr 13, 11.03.1937, ja nr 35, 15.04.1937. – RA, ERA.77.3.80, l 26p–33p ja 128–131.

koja teemakomisjoni versiooni.¹⁶³ Aruandjate komisjonis toimunud arutelud ei ole protokollitud.

Esimese koja teemakomisjonis taas sätet arutades üritas Eenpalu kaubelda kohtuministrile kandidaatide vetostamise õigust. Komisjon kiitis siiski heaks aruandjate komisjoni sõnastuse, millesse Uluotsa ettepanekul lisati kompromissina ministri arvamuse ärakuulamine.¹⁶⁴ Teise koja üldkomisjon tegi oma eelnõu versiooni hiljem sama paranduse.¹⁶⁵ Sellega olid vaidlused kohtunike ametisse nimetamise korra üle lõppenud ja Rahvuskogu mõlema koja identsel ettepanekul jõudis põhiseadusesse: „§ 114. Riigikohtunikke ja muid kohtunikke, ära kuulunud vastava ministri arvamuse, nimetab ametisse eriõigusel Vabariigi President Riigikohtu poolt esitatud kandidaatide hulgast. Kandidaatide ülesseadmise ja esitamise alused ning lähem kord määratakse seadusega.“¹⁶⁶

Põhiseaduse jõustumise järel kehtestas Konstantin Päts dekreediga uue kohtute seadustiku, mis reguleeris kohtunike ametissenimetamist senisest täpsemalt.¹⁶⁷ Uue korra järgi valis ja esitas Riigikohtu üldkogu Vabariigi Presidendile igale vabanenud riigikohtuniku ametikohale kolm kandidaati. Kui kandideerijaid oli alla kolme, esitati presidendile kõik kandideerijad (§ 187). Kandidaadid esitati kohtuministri kaudu, kes lisas esitisele oma arvamuse kandidaatide kohta (§ 188). President võis Riigikohtult nõuda kuni kolme kandidaadi täiendavat esitamist, kui kandideerijaid oli üle kolme (§ 189). Presidendil oli niisiis võimalik valida kuni kuue kandidaadi seast.

Senised Riigikohtu osakondade juhatajad nimetati osakondade esimeesteks ning riigikohtunikud jäid edasi nendesse osakondadesse, kus nad senise tööjaotuse alusel töötasid (seadustiku osa VI). Edaspidi määrati riigikohtuniku ametissenimetamisel ära osakond, milles tal tuli tegutseda. Osakondade esimehed määrati ametisse eraldi otsusega ja neile kohtadele toimusid eraldi konkursid (seadustiku § 190). Muudatusega vähenes Riigikohtu võimalus osakondade suurusi muuta ja kohtunikke vastavalt töökoormusele ümber paigutada

¹⁶³ Rahvuskogu aruandjate komisjoni protokoll nr 15, 27.04.1937. – RA, ERA.77.3.68, 1 17.

¹⁶⁴ Rahvuskogu esimese koja teise komisjoni protokoll nr 45, 28.04.1937. – RA, ERA.73.3.73, 1 194–195p.

¹⁶⁵ Rahvuskogu teise koja üldkomisjoni protokoll nr 25, 27.05.1937. – RA, ERA.77.3.82, 1 266–268p.

¹⁶⁶ Rahvuskogu üldkoosolekul 28.07.1937 vastu võetud Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT 03.09.1937, 71, 590. Rahvuskogu esimese ja teise koja ettepanekud. – A. Mägi (toim.). Põhiseadus ja Rahvuskogu. Tallinn 1937, lk 506 ja 525.

¹⁶⁷ Riigihoidja 06.04.1938 dekreediga antud kohtute seadustik. – RT 12.04.1938, 36, 3.

ning täitevvõim sai võimaluse sekkuda osakonnajuhatajate nimetamisse. Muudatus polnud siiski ootamatu. Riigikohtunike valimist samaaegse määramisega konkreetseesse osakonda oli pidanud soovitavaks juba kohtureformi komisjon 1924. aastal ja selline lahendus sisaldus ka kohtukorralduse seaduse 1928. aasta projektis.¹⁶⁸ Riigikohtu prokurör Richard Räägo pidas kohtunike iga-aastast osakondadesse jaotamist ebarahuldavaks, sest ümberpaigutamise võimalusi tegelikult ei kasutatud.¹⁶⁹

Uue põhiseaduse loomisel püüti seega Konstantin Pätsi, valitsusmeelsete poliitikute (Eenpalu, Rütli, Kukke, Sootsi) ja kohtuministeeriumi ametnike (Klesmenti, Raidi) eestvõttel esialgu piirata Riigikohtu pädevust kohtunikukandidaatide esitamisel. Reformijad heitsid kohtusüsteemile ette tsunftiks või suletud kastiks muutumist. Kohtunikkonna jõulise vastuseisu ning kohtunikest (Saarmann, Palvadre) ja advokaatidest (Kokk, Uemaa) Rahvuskogu liikmete visa tegevuse tulemusel kohtunike ametisse nimetamise kord 1933. aastal muudetud põhiseadusega võrreldes sisuliselt ei muutunud. Kuigi põhiseaduse eelnõus tervikuna tegi Rahvuskogu valdavalt vormilisi parandusi,¹⁷⁰ oli kohtunike ametisse nimetamise kord väheseid kohti, kus Rahvuskogu algse projektiga võrreldes võimude lahususe ja kohtuvõimu sõltumatuse põhimõtteid tugevdas. Riigikohtunike ametisse nimetamine jätkus ilma kohtuministri kaasallkirjata ja seda pooldas ka kohtuvõim. Lahjendatud kujul sisaldusid uues korras Jaak Reichmanni konkursikolleegiumi idee (avaldusi läbi vaatav komisjon) ja Kukke soov anda kohtuministrile ärakuulamisõigus. Presidendi dekreediga kehtestatud kohtute seadustik siiski mõnevõrra suurendas Vabariigi Presidendi pädevust, andes talle õiguse esimesed kolm kandidaati tagasi lükata ja rohkemate kandidaatide olemasolul nõuda uute kandidaatide esitamist. Tuleb mõõnda, et see võimalus vastas mitme põhiseaduse väljatöötaja soovile nimetamise korda paindlikumaks muuta ja riigipea pädevust suurendada.

¹⁶⁸ Uue kohtukorralduse alused (viide 40), lk 16; Kohtukorralduse seadus (viide 45), lk 46.

¹⁶⁹ R. Räägo. Kriminaalprotsessi õpperaamat. Tartu 1937, lk 111.

¹⁷⁰ H. Tammer. Eesti sisepoliitiline elu 1937. – Eesti kroonika 1937. Elav Teadus 75. Tartu 1938, lk 27; A. Pajur. Konstantin Päts: Poliitiline biograafia. II osa, Riigimees (1917–1956). Tartu 2018, lk 546; J. Valge. Eesti parlament 1917–1940: Poliitiline ajalugu. Tallinn 2019, lk 494.

Riigikohtunike ametissenimetamised 1937. aasta põhiseaduse kehtimisajal

Uue põhiseaduse alusel nimetati ametisse kaheksa riigikohtunikku.¹⁷¹ Esimene konkurss toimus äsja loodud tsiviilosakonna liikme kohale 1938. aasta mais.¹⁷² Kandideerisid Kohtukoja liikmed Paul Poom ja Ernst Erdmann. Riigikohtu üldkogu esitas mõlemad presidendile, Poomi nimekirjas esimese ja Erdmanni teisena. President nimetas ametisse Poomi.¹⁷³ Uue korra kohaselt nimetati Poom tsiviilosakonna liikmeks.

Kui pensionile läinud Peeter Puusepa asemel sai 1938. aasta mais Riigikohtu administratiivosakonna esimeheks Anton Palvadre, vabanes osakonnas kohtunikukoht. Sellele kandideerisid Kohtukoja liige Hugo Kasse, Tallinna ringkonnakohtu tsiviilosakonna esimees Aleksander Rost, Riigikohtu abiprokurör Karl Luud, maksupeakomitee esimees Gustav Kahu ja haridusministeeriumi üldosakonna direktor Aleksander Kurvits. Riigikohtu üldkogu esitas presidendile Luua, Rosti ja Kahu kandidatuuri. President nimetas ametisse nimekirjast esimese, Luua.¹⁷⁴

Palvadre juhatas administratiivosakonda lühikest aega, kuna Päts nimetas ta 1938. aasta augusti lõpus Eesti Vabariigi esimeseks õiguskantsleriks.¹⁷⁵ Palvadre asemel sai osakonna esimeheks Mihkel Klaassen. Klaasseni kohale administratiivosakonna liikmeks kandideerisid taas Rost ja Kahu ning Kohtukoja liikmed Eugen Fridolin ja Edgar Reisberg. Riigikohtu üldkogu esitas presidendile Reisbergi, Fridolini ja Kahu (sellises järjekorras), kellest president nimetas ametisse Reisbergi.¹⁷⁶

¹⁷¹ H. Vallikivi. Juristide liikumine advokatuuri, prokuratuuri ja kohtunikukonna vahel 1930. aastate teise poole Eesti Vabariigis (viide 6), lk 254. Selle perioodi nimetamiste kohta vt ka H. Vallikivi. Kohtunike valiku kriteeriumid Eesti Vabariigis 1934–1940 (viide 6).

¹⁷² Riigihoidja 20.04.1938 dekreediga antud riigiasutiste ametnikkude koosseisu seaduse muutmise ja täiendamise seadus. – RT 26.04.1938, 42, 392.

¹⁷³ Vabariigi Presidendi 21.05.1938 käskkiri nr 20. – RT 27.05.1938, 52, 490. Konkursi materjalid. – RA, ERA.1356.1.752 (pagineerimata).

¹⁷⁴ Vabariigi Presidendi 07.06.1938 käskkiri nr 28. – RT 10.06.1938, 55, 524. Konkursi materjalid. – RA, ERA.1356.1.752.

¹⁷⁵ Vabariigi Presidendi 30.08.1938 käskkiri nr 46. – RT 02.09.1938, 75, 691.

¹⁷⁶ Vabariigi Presidendi 24.10.1938 käskkiri nr 66. – RT 28.10.1938, 90, 798. Konkursi materjalid. – RA, ERA.1356.1.752.

Riigikohtunik Rudolf Gabreli haiguse tõttu tagasiastumise järel vabanenud kohale tsiviilosakonnas kandideerisid Erdmann, Kasse, Rost, Tartu ringkonna-kohtu liige Rudolf Lesta ja vandeadvokaat Kaarel Baars. Kohtuministri komisjon kutsus kandideerima veel Kohtukoja liikme Edgar Schwartzi ja vandeadvokaat Alfred Maureri, kuid Maurer avaldust ei esitanud. Riigikohtu üldkogu esitas presidendile Kasse, Schwartzi ja Rosti kandidatuuri. Pätsi valik langes Kassele.¹⁷⁷ Kasse puhul väärib märkimist, et ta oli nimetamise ajal peaaegu 69-aastane ja oli teada, et ta saab riigikohtunikuna töötada vaid ühe aasta.

1939. aasta veebruaris suri kolmepäevase vahega kaks riigikohtunikku. Martin Taevere surma tõttu vabanes koht administratiivosakonnas ja Jaan Lõo surma tõttu jäi vabaks tsiviilosakonna esimehe koht. Uueks tsiviilosakonna esimeheks nimetati Timotheus Grünthal.¹⁷⁸ Administratiivosakonna liikme kohale kandideerisid Kohtukoja liikmed Fridolin, Valter Pezold, Hans Siimer ja Karl-Robert Treikelder, Rakvere ringkonnakohtu esimees Ülo Vahtrik, Rost ja Riigikohtu abiprokurör Adalbert Luiga. Riigikohtu üldkogu esitas presidendile Luiga, Fridolini ja Treikelderi, kellest president nimetas ametisse teise, Fridolini.¹⁷⁹ Grünthalist vabanenud tsiviilosakonna liikme kohale kandideerisid Pezold, Rost, Schwartz, Siimer, Vahtrik ja vandeadvokaat Rein Eliaser. Riigikohtu üldkogu esitas presidendile oma eelistuse järjekorras Eliaser, Vahtrik ja Siimer. Päts nimetas ametisse Eliaseri.¹⁸⁰

Sama aasta suvel loodi kriminaalosakonda uus koht.¹⁸¹ Sellele kandideerisid Kohtukoja liikmed Johannes Breyer ja Treikelder ning Riigikohtu prokurör Richard Räägo. Riigikohtu üldkogu esitas nimetamiseks kõik kolm järjekorras Räägo, Treikelder ja Breyer. President nimetas ametisse Räägo.¹⁸²

Kõige viimane riigikohtuniku ametisse nimetamine enne Nõukogude anneksiooni toimus 1940. aasta jaanuaris. Pensionile läinud Hugo Kasse asemele

¹⁷⁷ Vabariigi Presidendi 24.10.1938 käskkiri nr 65. – RT 28.10.1938, 90, 797. Konkursi materjalid. – RA, ERA.1356.1.752.

¹⁷⁸ Vabariigi Presidendi 21.03.1939 käskkiri nr 58. – RT 28.03.1939, 27, 203.

¹⁷⁹ Vabariigi Presidendi 21.03.1939 käskkiri nr 59. – RT 28.03.1939, 27, 203. Konkursi materjalid. – RA, ERA.1356.1.752.

¹⁸⁰ Vabariigi Presidendi 26.04.1939 käskkiri nr 70. – RT 02.05.1939, 37, 299. Konkursi materjalid. – RA, ERA.1356.1.752.

¹⁸¹ Riigikogu poolt vastu võetud ja 08.05.1939 välja kuulutatud riigiasutiste ametnikkude koosseisu seaduse muutmise seadus. – RT 12.05.1939, 40, 319.

¹⁸² Vabariigi Presidendi 08.06.1939 käskkiri nr 79. – RT 16.06.1939, 51, 415. Konkursi materjalid. – RA, ERA.1356.1.752.

kandideerisid tsiviilosakonda kõik juba tuttavad nimed: Baars, Rost, Schwartz, Siimer ja Vahtrik. Riigikohtu üldkogu esitas presidendile Vahtriku, Rosti ja Siimeri kandidatuuri, kellest president nimetas ametisse järjekorras teise, Rosti.¹⁸³

Riigikohtuniku konkurssidel 1937. aasta põhiseaduse kehtimisajal osales keskmiselt 4,6 kandidaati kohale ehk varasemaga võrreldes oli tekkinud tung Riigikohtusse. Selle põhjuseks võis olla asjaolu, et noorema põlvkonna kohtunikud ei peljanud konkurssidel osaleda ja neil läbi kukkuda. Neid võis julgustada ka suurenenud šanss jõuda presidendile esitatavasse lõppvalikusse. Vaid ühel korral, 1938. aasta oktoobris kutsus komisjon kandideerima lisakandidaate. Kokku kahekümnest kandideerinud isikust kõige enam kordi pürgisid Riigikohtusse Kohtukoja liikmed (50% kõigist kordadest). Neile järgnesid ringkonnakohtunikud (26%), prokurörid (8%), ametnikud (8%) ja advokaadid (5%). Enim kordi kandideeris Tallinna ringkonnakohtu tsiviilosakonna esimees Aleksander Rost (kuus korda) ja visadus viis ta sihile. Kohtukoja liikmed Schwartz ja Siimer ning Rakvere ringkonnakohtu esimees Vahtrik kandideerisid kolm korda, kuid ükski neist ei jõudnud tõusta riigikohtunikuks. Riigikohtunikuks sai neli varasemat Kohtukoja liiget, kaks prokuröri, üks ringkonnakohtunik ja üks advokaat, mis tähendab, et prokuröridel ja advokaatidel oli suhteliselt rohkem edu. Statistika annab õige pildi prokuröride soosimisest kandidaate sõelunud Riigikohtu poolt, kuid advokaatide šansid kohtunikuks saada olid väga väikesed ja sinne kõrge protsent tuleb sellest, et Riigikohtusse otsiti advokaadist kandidaati.¹⁸⁴ Päts valis Riigikohtu nimekirjast teisel kohal oleva kandidaadi kahel korral ehk veerandil konkurssidest (Fridolini ja Rosti). Ülejäänud kordadel nimetati ametisse nimekirja esimene, eeldatavalt ka Riigikohtu soosik.

¹⁸³ Vabariigi Presidendi 26.01.1940 käskkiri nr 11. – RT 30.01.1940, 10, 78. Konkursi materjalid. – RA, ERA.1356.1.752.

¹⁸⁴ Vt H. Vallikivi. Juristide liikumine advokatuuri, prokuratuuri ja kohtunikukonna vahel 1930. aastate teise poole Eesti Vabariigis (viide 6), lk 256–258.

Kokkuvõte

1919. aasta lõpus valiti Riigikohtu algkoosseisu seitse kohtunikku. 1940. aastaks oli Riigikohtus esimees ja 15 liiget. Uuritaval perioodil jõudis Riigikohtus ametis olla kokku 29 kohtunikku. Neist kümme nimetati ametisse enne 1920. aasta põhiseaduse jõustumist, üheksa esimese põhiseaduse, kaks 1933. aastal muudetud põhiseaduse ja kaheksa 1937. aasta põhiseaduse kehtimisajal.

Aastatel 1919–1933 nimetas riigikohtunikud ametisse parlament (alguses Asutav Kogu, seejärel Riigikogu). Valitsemise ajutine kord ja esimene põhiseadus ei sätestanud kandidaatide ülesseadmise korda. Algkoosseisu kandidaadid esitas kohtuminister, ühel korral pakkus kandidaadi Riigikogu vanematekogu, ühel korral Riigikogu fraktsioon ja ülejäänud kordadel Riigikohus. 1920. aastate esimesel poolel hakati veneaegsele valitseva senati seadusele tuginedes eeldama, et Riigikohtu üldkogu pakub igale vabale kohale vähemalt kaks kandidaati. Soovijate nappuse tõttu Riigikohus sellest nõudest alati kinni ei pidanud ja kuni 1928. aastani aktsepteeris Riigikogu ühe kandidaadi esitamist. 1928. aastal piiras Riigikogu ise oma pädevust kandidaate üles seada ja nõudis, et seda teeks üksnes Riigikohus.

Aastatel 1934–1940 nimetas riigikohtunikke ametisse riigipea (alguses riigivanem, 1938. aastast Vabariigi President). Ta tegi seda Riigikohtu üldkogu esitatud kahe, alates 1938. aastast kehtinud seaduse järgi kolme algse või kolme lisakandidaadi seast. Lisakandidaatide esitamist president siiski kordagi ei nõudnud. Täitevvõimu roll riigikohtunike ametissemääramisel küll suurenes silmnähtavalt, aga kuna Riigikohtu esitatud kandidaadid olid riigipeale siduvad, kujundas Riigikohtu koosseisu olulisel määral Riigikohus ise. Kandidaatide ülesseadmist reguleeris sel perioodil Eesti seadustega täiendatud Vene kohtute seadus ning alates 1938. aastast Eesti uus kohtute seadustik.

1920. aastate keskpaigast 1930. aastate alguseni, kõigepealt kohtute seaduse ja seejärel põhiseaduse muudatuste väljatöötamise käigus, prooviti kohtuvõimu rolli Riigikohtu koosseisu kujundamisel vähendada. Kohtuministeerium ja mõned Kohtupalati kohtunikud pakkusid ideid anda kandidaatide ülesseadmise õigus kas valitsusele või mitut võimuharu kaasavale Riigikohtu erikogule või küsida kandidaate lisaks advokatuurilt või anda riigipeale õigus ka omal käel kandidaate leida. 1937. aasta põhiseaduse väljatöötamise ajal tegid valitsusringkonnad katse suurendada riigikohtunike ametissenimetamisel täitevvõimu otsustamisvabadust ja muuta Riigikohus üksnes nõuandjaks. Kõigil puhkudel

räägiti vajadusest vältida Riigikohtu ja kohtunikkonna muutumist tsunftiks või kinniseks kastiks. Pätsi valitsuse katse luhtus kohtunikkonna tugeva vastuseisu tõttu.

Erinevalt Eesti praegusest olukorrast ei olnud Riigikohtu esimehel uuritaval perioodil iseseisvat osa kohtu koosseisu kujundamisel. Riigikohtunikke nimetati ametisse mitme võimuharu koostöös, kusjuures Riigikohtu üldkogul oli faktiliselt, 1934. aastast ka juriidiliselt määrav roll kandidaatide ülesseadmisel. Seega oli riigikohtunike ametisse nimetamise kord kogu uuritaval perioodil üldiselt ammendavalt seadustega reguleeritud. Asjakohased seadused olid kooskõlas põhiseaduse normide ja põhiseaduse loojate kavatsustega.

Konkursside materjalide põhjal võib väita, et praktikas peeti reeglitest kinni. 1930. aastatel hakkas ilmet võtma kohtunike karjäärisüsteem. Kümneni lõpus muutusid riigikohtunike konkursid rahvarohkeks ning kõige suurema tõenäosusega tõusid riigikohtunikeks Kohtukoja liikmed või kõrgemate kohtute prokurörid. Kriitikute etteheited kohtunikkonna suletusele polnud võib-olla tõepõhjata, kuid teisalt kaitses Riigikohtu mõjukus iseenda koosseisu kujundamisel kohtuvõimu sõltumatust tervikuna.